

VELIKA TRANSFORMACIJA CENTRALNO-ISTOČNE EVROPE: USPON I PAD* - PRVO OBJAVLJIVANJE

*THE GREAT TRANSFORMATION OF CENTRAL EASTERN
EUROPE: SUCCESS AND DISAPPOINTMENT - FIRST PUBLISHED*

JÁNOS KORNAI,

Harvard University, Collegium Budapest
and Central European University

Apstrakt:

U ovom radu se istražuju promjene u regionu Centralne Istočne Evrope koje su prve takve vrste u kontekstu svjetske istorije. Da je preobražaj bio unikalan potvrđuju uporedna istorijska istraživanja. To je bio jedinstveni potpuni preobražaj, miran, bez nasilja, istovremeno zadivljujuće brzine, koji je u osnovi težio ekonomskim i političkom približavanju vrijednostima Zapadne civilizacije. S te perspektive, riječ je o isključivo uspješnom putu. Pa ipak, s aspekta svakodnevnog života, rezultati su drugačiji. Velike ekonomske neprijatnosti je iskusio značajni dio stanovništva. Zapažanje gubitaka je uslovljeno različitim saznavnim problemima. Ocjena promjena s aspekta sadašnjih generacija ne bi garantovala uspješnost. Oba pristupa su opravdana: bilo bi nepravredno miješati ih i mjeriti ih jednakim skalama.

Ključne riječi: *Centralno-Istočna Evropa, tranzicijske ekonomije, magistralni smjer političke i ekonomske transformacije, saznavni problemi, konvergencija*

Abstract

The study examines the changes of the Central Eastern European region first in the context of world history. It confirms by comparative historical analyses that the transformation was indeed unique. This has been the only total transformation that took place peacefully, without violence, and at the same time astonishingly fast, in the main direction of the economic and the political changes of Western civilization. From that perspective it is an exceptional success story. However, from the perspective of everyday life, the result is different. Deep economic troubles are experienced by a considerable portion of the population. The perception of losses is intensified by various cognitive problems. Based on the experience of today's generation, evaluating the change as an unequivocal success would be unwarranted. Both approaches are justified: it would be wrong to blend the two and to weigh them by the same scale.

Keywords: *Central Eastern Europe, transition economies, main direction of political and economic transformation, cognitive problems, convergence.*

JEL clasification: P21; P30; P51; Original scientific paper; Recived: November 28, 2006

---

* Poslato na adresu Predsjednika 14-tog Svjetskog kongresa Međunarodne svjetske asocijacije u Marakešu, Maroko, 29. avgusta 2005. Veoma sam zahvalan mnogima: Zdenek Kudrna mi je u radu pomogao brižljivo odabranom zbirkom podataka, korisne komentare koji su se odnosili na prvu verziju rukopisa su mi dali Philipp Aghion, Zsuzsa Dániel, Jean-Paul Fitoussi, Stephan Heggard i Gérard Roland, a tak Tamara Gundler, Noémi Peter, Katalin N. Szabo, László Tóth, István Gy. Tóth i János Varga su asistirali u poboljšanju istraživanja, redakciji i prevođenju rukopisa.

---

1. Uvod

Ovaj članak razmatra osam konkretnih zemalja, koje su postale članice Evropske Unije 2004. a to su: Češka, Estonija, Poljska, Litvanija, Mađarska, Slovačka i Slovenija. Bio sam slobodan da ih kolektivno nazovem zemljama Centralno-Istočne Evrope (u daljem tekstu: CIE) ili Centralno Evropake regije, što je malo geografski neoprecizno. Dok pišem ove redove, Evropska Unija trpi probu vremena i nemoguće je naslutiti šta će joj donijeti budućnost. Bez obzira na razne uticaje, tema ove studije je konačna sudbina Evropske Unije, koja će sigurno uložiti velike napore da u dogledno vrijeme stavi pod budnu pažnju ovih osam zemalja. S druge strane, veoma je korisno obratiti pažnju na ovaj region pojedinačno, pošto je prije prijema status svake zemlje iz navedenog regiona bio podvrgnut mikroskopskoj provjeri od strane različitih tijela Evropske Unije. Partnerstvo bi se moglo sagledati kao oblik sertifikata, koji bi trebao da potvrdi činjenicu da se navedene zemlje hvališu demokratskim političkim sistemima i funkcionisanjem tržišne ekonomije.

Poslije 1990. komunističko diktatorstvo u deset zemalja se završilo, tj. u Sovjetskom Savezu i zemljama koje su bile u tijesnoj vojnoj i ekonomskoj alijansi s njim, kao što su Bugarska, Čehoslovačka, Poljska, Mongolija, Demokratska Republika Njemačka i Rumunija; dodatno, i u bivšoj Jugoslaviji i Albaniji, koje su već u to vrijeme bile voljne da se oslobode stega Sovjetskog Saveza. Ne usuđujem se ni da pokušam da ih sagledavam kompletno u ovom članku, ako za to nema drugog razloga osim onog primarnog, s aspekta njihovih političkih struktura, gdje postoje ogromne razlike među njima. S te tačke gledišta, osam zemalja uključenih u predmet moje analize predstavljaju homogenu cjelinu. Međutim, iako dijele jedan broj važnih karakteristika ove velike grupe, ovaj set zemalja koje ću detaljno analizirati ne može se podvesti pod „reprezentativnim primjerkom“ jedne šire klase. Detaljno razrađujući temu moje analize, pravim pažljiv izbor: želim da proučim region u kojem su reforme bile stalne i daleko dosezale. Imajući u vidu osam novih zemalja članica, ja se uzdržavam

da govorim o njihovoj sličnosti, i ne bavim se opisivanjem ili objašnjavanjem nekih značajnih razlika koje postoje među njima.

Dozvolite da se vratimo par decenija unazad i prisjetimo raspoloženja i očekivanja onih ljudi u regionu, koji su bili oponenti komunističkog sistema. U ono vrijeme, to je bio njihov beznadežan san da će u doglednoj budućnosti njihove zemlje postati demokratske tržišne ekonomije. Danas međutim, uprkos svemu, većina tih ljudi je razočarana ili ogorčena, to je postala realnost. Izvjestan broj analiza, zvaničnih i akademskih, već je objavljeno na ovu temu. One sadrže važne statističke podatke, koji u dobroj mjeri razotkrivaju savremenu političku i ekonomsku situaciju u svakoj od razmatranih zemalja, kao i njihov relativan položaj. Pojavile su se takođe vrijedne pažnje mnoge studije koje nude uzročno-posledične analize¹. Neću pokušavati da sumiram ovu bogatu i vrijednu literaturu, niti mi je cilj da prihvatam ili odbacujem prethodne analize. Umjesto toga, nadam se da ću ih zamijeniti fokusiranjem na pojedine aspekte transformacije, čemu još nije posvećena dovoljna pažnja. U dolje navedenoj diskusiji, posvetiću posebnu pažnju izdvajanju mog opisa činjeničnog stanja od normativnog svjedočenja, koje ću napraviti o tim činjenicama, i od vrednovanja koje iniciraju ta svjedočenja. Briga o ovim stvarima je važna za razumijevanje oba podatka, i za valjano lociranje elemenata neslaganja.

Članak sam podijelio na dva dijela: u prvom ću ispitati transformaciju istorijski, a u drugom ću je razmotriti iz perspektive savremenog svakodnevnog ljudskog života.

2. U kontekstu svjetske istorije

Prije svega, namjeravam da razmotrim duge istorijske periode. U pitanju su istorijske cjeline koje će biti relativno duge – dekade, pa čak čak vijekovi. Pa ipak, pažnju ću usmjeriti na CIE, a posmatraču i neke ostale regione u svijetu, čisto radi poređenja. Metodologija prvog odjeljka je koncizno izvedena kao u naslovu koji je dao Charles Tilly (1984) u knjizi “Velike strukture, ogromni procesi, glomazna poređenja“.

2.1 Glavni pravac ekonomske transformacije u Zapadnim civilizacijama

U toku poslednjeg milenijuma, različiti oblici kapitalističke ekonomije su osvajali sve više tla u Zapadnoj civilizaciji^{II}. Njeni tragovi vode korijene od antike i prerasli su od svog pra-početka u značajnu tvorevinu srednjevjekovnog društva. Karakteristični instituti kapitalizma – privatna svojina, najamni rad, tržišna kupoprodaja, kreditni sistem i pravni sistem koji obezbjeđuje zaštitu privatne svojine i ugovora, razvijali su se u različitim zemljama različitim brzinom. Institucionalna transformacija je neodvojivo propraćena takvim dubinskim procesima kao što su: urbanizacija, industrijalizacija i komercijalizacija. Sve gore navedeno je uključeno u termin tzv. kapitalističke ekonomije^{III}.

Postoje neslaganja među istoričarima o tome kada se Srednji vijek završio i kada je Moderno doba počelo^{IV}. Nema čak ni slaganja na temu da li ijedan kriterijum zadovoljava kad je u pitanju odvajanje kraja od početka, i prema tome, da li bi on trebao biti nađen u ekonomskoj, političkoj ili religiozno-ideološko-intelektualnoj sferi. Međutim, postoji prilično široko slaganje oko činjenice šta većina istoričara podrazumijeva pod Srednjim vijekom, ili pak modernim dobom, a to je kapitalistička ekonomija koja je dominantna. Ta ekonomija je u konstantnom stanju kretanja i transformisanja. U skladu s tim, ta transformacija ima karakteristiku *glavnog pravca* (kurziv red.), bolje reći, ekspanziju kapitalističkog ekonomskog poretka. Ekspanzija je propraćena produblivanjem ovih efekata. Širenje kapitalizma je lagano i komplikovano. U nekim slučajevima kapitalistički i prekapitalistički oblici koegzistiraju u znaku trajne mode. U drugim je rapidno ubrzavanje praćeno stagnacijom, što je čak obrnuto. A kad se ono (misli se na širenje kapitalizma - prim. red.) stvarno pojavi, njegovi uzroci mogu biti brojni: politička revolucija, nova pravila koja kreira jedna politička grupa, geografska otirića (takva kao što je osvajanje Novog Svijeta) ili zaživljavanje velikih pronalazaka (takvih kao što su parne mašine, željeznički putevi ili elektrifikacija).

Pod uticajem Marksove teorije, komunističke partije su, dok su ojačale, uvele pravilo da glavni pravac ekonomske teorije stvarno

postoji. Prema mišljenju marksista, to ukazuje na vrijeme poslije kapitalizma. Komunističke partije su prihvatile kao fundamentalni zadatak kreiranje jednog sistema koji će zamijeniti kapitalizam. Oni navode eksplicitne kriterijume za upoređivanje dva sistema: razvitak produktivnosti rada i njegove društvene (naročito) reprodukcije, kao i porast životnog standarda. Ova monumentalna potvrda poduhvata, koji je konačno propao, trajala je više od sedamdeset godina u Sovjetskom Savezu i oko četrdeset godina u Istočnoj Evropi.

Postojali su momenti kada je u takmičenju između socijalističkog i kapitalističkog sistema, pa čak i između pripadnika kapitalističkog sistema, bilo određenih kolebanja. Sjetimo se da je u godinama koje su pratile Veliku krizu 1929. većina razvijenih zemalja doživjela duboki pad, dok je istovremeno Prvi sovjetski petohodišnji plan ostvario spektakularne rezultate i proizveo visoku stopu ekonomskog rasta. Sjetimo se takođe, kada je prvi Sputnjik uspješno lansiran u vasionu, da su mnogi to prihvatili kao osvit jednog novog doba sovjetske tehničke i vajne nadmoćnosti. Međutim, ako mjerimo ove događaje na dugoj decenijskoj skali i pogledamo cijeli period postojanja socijalističkog sistema, jedna stvar se definitivno dokazala kao činjenica: kapitalizam je bio mnogo produktivniji i inovativniji, s bržom razvojnom stopom, koja je proizvela veći porast životnog standarda. Tabela 1 pokazuje upoređenje između razvoja socijalističkih i kapitalističkih zemalja u toku zadnje četiri decenije prije raspada socijalizma. Socijalističke zemlje su predstavljene Sovjetskim Savezom, kao i trima novim evropskim članicama (Čehoslovačkom, Poljskom i Mađarskom), dok je kapitalistička ekonomija predstavljena sa trinaest starih evropskih članica^V. Tabela jasno ukazuje na razvojnu superiornost kapitalističke ekonomije.

Zapaža se da, govoreći prednje, svakako ne tvrdim da smo dospjeli do istorijskog kraja, niti čak izražavam mišljenje da kapitalizam neće nikad biti istisnut u nekom momentu u budućnosti. Ne bavim se nikakvim proročanstvima. Međutim, nepobitna je činjenica da je socijalizam (ili, bolje reći, ranije postojeći socijalizam) izgubio trku protiv postojećeg (ili, ranije postojećeg) kapitalizma. To nije neka vrijedna tvrd-

nja - to je samo jedna vidljiva, statistički izračunljiva činjenica: do sada, u svijetu Zapadne civilizacije, glavni trend isiorije pokazuje put ekspanzije kapitalizma.

Bolna i gorka serija akcija u kreiranju socijalističkog sistema bila je samo okolišenje oko glavnog pravca. Sada, poslije vraćanja sa slijepog kolosejeka prije petnaest godina, zemlje CIE regije su potpuno spremne na sasvim novi put. Ako je to slobodna procjena činjeničnog stanja, na usko povezano pitanje: da li da se onda ona smatra uspjehom, moglo bi se odgovoriti samo pod uslovom da je tvrdnja bazirana na vrijednosti. Vratću se na to kasnije.

Visoka produktivnost i povišena razvojna stopa nijesu počele odjednom: tranzicija do novih ekonomskih sistema počela je trendom usporenog hoda. Ali sada se razvoj ubrzava. U šest od osam navedenih zemalja stopa razvoja u toku prošlih deset godina bila je znatno viša nego u deceniji prije 1990, kao što se vidi iz tabele 2. U periodu između 1995. i 2003, u regiji u kojoj se nalazi osam novih članica, bruto domaći proizvod po glavi stanovnika je rastao uporedo s produktivnošću rada (bruto domaći proizvod po glavi zaposlenih), dok je realna potrošnja po glavi stanovnika rasla po mnogo višoj stopi nego u ostalim zemljama Evropske Unije, kako je pokazano u tabeli 3. Ova razlika je posebno zadivljujuća u produktivnosti rada: taj pokazatelj je među našim članicama više nego četiri puta veći nego kod starih članica.

Dozvolite mi da veoma pažljivo interpretiram te brojke. U tom smislu, u mojim analizama želim da uporedim jedan sistem sa drugim, stalne attribute jednog sistema sa stalnim atributima drugog. Primjenjujući istorijsku skalu, samo je jedan kratak period vremena prošao. Mi stvarno ne znamo kojom brzinom treba trasirati razvoj zasnovan na novim instrukcijama iskorišćavanja predhodno skrivenih unutrašnjih rezervi koje nije eksploatisao prethodni neefikasan sistem. Visoka razvojna stopa bi se mogla djelimično pripisati činjenici da su duboke krize obično bile praćene brzim zamasi. Ove očigledno lagano mobilisane rezerve će prije ili kasnije biti ispražnjene. To bi moglo dovesti do pogrešnog zaključka baziranog na periodu samo jedne decenije. Potrebno je mnogo vremena da protekne pa da se pokažu

superiornosti novog kapitalističkog sistema na nesumnjiv način i sa potpuno zadovoljavajućom snagom. Ali, ako bi provjere bazirali na prošlom iskustvu, mogli bi biti optimisti, uzimajući u obzir razvoj moguć u ovom novom sistemu.

2.2 Glavni pravac političke transformacije u zapadnoj civilizaciji

Tokom prošlih nekoliko vjekova, glavni pravac transformacije u Zapadnoj civilizaciji osjetio se ne samo u ekonomskoj, nego takođe i u političkoj sferi. Pored skoro neograničene monarhističke moći, uz blagonaklonost crkve, mogao bi se naći jedan ograničen broj preteča demokratije, među njima raznorazne nezavisne organizacije i reprezentativni oblici u urbanim srednjim klasama i crkvenim institutima. U nekim zemljama, odredbe koje su ograničavale apsolutnu moć monarha su ozakonjene i prvi elementi parlamentarizma – „prosvjetljene“ verzije monarhije – su se pojavile. Kasnije je jedan nevjerojatno širok niz prava bio podaren parlamentu i glasačko pravo se proširilo na jedan ogromni dio stanovništva. Instituti moderne parlamentarne demokratije su se postepeno formirale i ojačavale. Kroz vjekove je sve više i više zemalja postajalo demokratskim.

Tijesna vezanost za promjene političke strukture bila je činjenica, pa je jedan veliki procenat stanovništva bio sposoban da trenira svoja osnovna ljudska prava, slobodu govora, slobodu pripadnosti i pravo na učešće u odlučivanju i kranju društvenih procesa. Diskriminacija bazirana na raznim kriterijumima kao što je rod, rasa, religijska veza, itd. se ubrzano eliminisala.

Jedan broj stvaralaca opisao je ova dva „talasa“ demokratizacije koja se pojavila u drugoj polovini 20-og vijeka^{VI}. Treći je zapljusnuo Južnu Evropu, Latinsku Ameriku i Aziju od 1970-1980, a četvrti je onaj, čiji smo mi svjedoci, koji se vezuje za pad Sovjetskog i Istočno-Evropskih režima^{VII}.

Naravno da se istorijske specifičnosti razlikuju od zemlje do zemlje. Kako sam gore zapazio, progres prema demokratiji je možda došao do mrtve tačke, ili je promijenio svoj pravac. Ali čak i jedna takva vulkanska promjena kao

što je bio Hitlerov dolazak na vlast, koja je dovela do uništenja više misiona ljudi i kaktizme nemjerljivih proporcija – na istorijsioj sceni se pojavila samo kao kratkotrajno skretanje sa glavnog puta. Glavni pravac je konačno pobijedio.

S aspekta predmeta naše analize, moramo budno motriti na uspon komunističke partije. To je nerazmrsivo zapleteno sa ostalim „odstupanjima“ o kojima smo upravo diskutovali. Naime u zemljama gdje su komunisti osvojili vlast, izbacili su ekonomski sistem sa svoje normalne trase i forsirali su svoj socijalistički društveni program. To nasilno nametanje je bilo omogućeno prethodnim osvajanjem političke moći i zavođenjem totalitarne diktature.

U toku minulih petnaest godina CIE region je uspio da skrene sa slijepog kolosijeka i izađe iz takve političke sfere. Ipak, bilo je mnogo diskusija vezanih za snagu preovlađujućeg demokratskog poretka i njegovog trajanja koji zadovoljava različite zahtjeve i, što se tiče ciljeva savremenih analiza, to treba da je dovoljno za „minimalističku“ primjenu kriterijuma demokratije. A „demokratski minimum“ je ispunjen onda kada vlada jedne zemlje pobijedi u izbornoj kampanji rezultatom osvajanja glasova većine građana i kada uključuje smjenjivost s vladajućeg položaja u civilizovanoj proceduri^{viii} bez rezidencijalnog puča, vojnog udara, tajnih ubistava ili revolucije. Izbori su održani na bazi političke utakmice koja je, u sklopu garancija ostalih građanskih prava, kreirala procedure i mehanizme tako da se zvanična vlast može smijeniti a vladavina prenijeti na druge. To je potvrda da je eliminisana tiranija. Istina je, međutim, da pod tim minimumom kriterijuma čovjek može tražiti da mu se ispunje i razni drugi kriterijumi u konsolidovanoj demokratiji koja cvjeta. Ne treba, ipak, zaboraviti da onome koji se nedavno izbavio iz kandži tiranije minimum mnogo znači. U ovdje prezentiranom minimumu, primjenjujemo sledeći test: proces osvajanja vlasti postiže demokratski minimum, ako su rezultatom izbora koji su se zbili od 1989. zvanične vlade zamijenjene najmanje dvaput. Taj region je lako prošao navedene pragove postavljene u testu: u svakoj od osam zemalja izbori su održani najmanje tri puta, u kojima su se zva-

nične vlade zamijenile u procesu civilizovanih izbora koji su rezultirali ozvaničenjem novih i demokratski izabranih vlada. Kako ilustruje tabela 4, od ukupno 38 izbora koji su bili više-stranački, 30 je rezultiralo smjenom vladajućie političke opcije, partije ili koalicije.

Ove dvije kategorije istorijskih promjena koje smo do sada razmatrali su asimetrično među sobom povezane. Pojava kapitalističkog ekonomskog sistema ne garantuje automatski i pojavu demokratije - postojale su i postoje zemlje čiji su ekonomski sistemi kapitalistički, a čije političke strukture nijesu ispunile ni minimalnu skalu demokratije. Stvarno, jedan kapitalistički ekonomski sistem može da bude kompatibilan s djelimičnim ili potpunim diktatorskim režimima. Ali ova nezavisnost ne vodi u suprotnu stranu: demokratija može da postane jedan stalan oblik političke vladavine samo tamo gdje ekonomija vlada u okviru kapitalističkog sistema. Dakle -nema demokratije izvan kapitalizma^{ix}.

Sada smo u poziciji da prepoznamo sledeće bezvrijedne istorijske činjenice: nove političke strukture CIE regiona uklapaju se u glavni istorijski progres tokom poslednja dva milenijuma. Da li to treba da bude za pohvalu, i ako jeste, onda zbog čega, pitanje je kojem ćemo se vratiti kasnije.

Ideja da dugi niz političkih i ekonomskih promjena ima određene glavne smjernice je naglašavana od nekih istorijskih škola i drugih društvenih nauka i osporavana od drugih. Pokušavao sam da se distanciram od grube i pravolinijske verzije ove ideje - nemam dokaza da se dešavala neka vrsta prostog, linearnog i cijelo vrijeme istosmjernog pokreta. Bio sam jasan da su, uzimajući u obzir i ekonomsku i političku sferu, mogli postojati stagnacija i nazadni pokreti, kao i stalno koegzistirajući razni ekonomski i politički sistemi^x. Međutim, ove tvrdnje ne slabe jednu od glavnih ideja aktuelne studije, koja glasi da je moguće zapaziti da se glavni pravac promjena odvija u svijetu i političkih i ekonomskih instituta. Transformacija koja se dogodila poslije krize sovjetskog i istočno-evropskih režima donosi jedan novi i važan dodatak debatama o novim pravcima.

2.3 Šest karakteristika

Za polaznu tačku dalje analize uzeo sam sumiranje šest najvažnijih karakteristika transformacije koja se odigrala u CIE regionu tokom prošlih petnaest godina.

Prva i druga - navedene promjene prate glavne pravce razvoja Zapadne civilizacije: u ekonomskoj sferi u pravcu *kapitalističkog ekonomskog sistema*, i na političkom polju u pravcu *demokratije*.

Treća - nastupila je *jedna kompletna transformacija, paralelno u svim sferama*: u ekonomiji, u političkoj strukturi, u svijetu političke ideologije, u legalnom sistemu i u društvenim slojevima.

Četvrta - transformacija je bila nenasilna.

Peta - proces transformacije se dogodio u *mirnim* okolnostima i nije prethodio ratu. Promjene nijesu izvedene u vidu torture nad društvom koja je rezultirala stranom vojnom okupacijom.

Šesta - transformacija se odigrala nevjerojatnom brzinom, u rasponu od deset do petnaest godina.

To možda nije bila „velika transformacija“ u svjetskoj istoriji, da pozajmim jedan izraz od Karla Polanij-a^{XI}. On takođe naglašava činjenicu, koju mi već znamo iz svjetske istorijske studije, da su se druge „velike transformacije“ dogodile u različitom vremenu i u različitim regionima svijeta, transformacije koje su omogućile pretvaranje jedne formacije u drugu. Od gore navedenih šest karakteristika, svakako su tri ili četiri prepoznatljive i u drugim transformacionim procesima. Ali, *prisustvo svih šest karakteristika zajedno je rijetko u svjetskoj istoriji*. Za sada samo konstatujem ovaj zaključak. Podkrijepiću ga u daljem tekstu istorijskim upoređenjima.

2.4 Istorijska upoređenja

Upoređiću pet vrsta tipične „velike transformacije“ s onim što se dogodilo u CIE. Očigledno je da dok to činim ne mogu da iscrpim sve istorijske mogućnosti; jedan broj interesantnih i važnih slučajeva ću izostaviti. (npr. promjene koje su se desile u Rusiji u zadnjih petnaest godina,

transformacije južno-evropskih diktatura u demokratije, ili svjež primjer promjena koje su se desile u Iraku poslije pada režima Sadama Husaina). Bez obzira na to, pet transformacionih slučajeva koje sam ispitao predstavljaju veoma bitne lekcije iz kojih treba izvući pouke. Nije nimalo lako pratiti ritam tih poređenja.

A. Prvo, dozvolite mi da ispitam transformaciju koju sada ocjenjujem, upoređujući je s predhodnim pokretom koji je otišao u suprotnom pravcu: s destrukcijom kapitalističkog sistema i kreacijom socijalističkog sistema. Kratkoće radi, ograničiću se ekskluzivno na Sovjetsku istoriju. Postoje bitne sličnosti vezano za treću karakteristiku: takođe su paralelne promjene transformisale sve društvene sfere. Sličnosti su zaostajale u destoj karakteristici, brzini u kojoj su se promjene odigrale. Komunistička partija se domogla vlasti 1917. „Velika transformacija“ se završila do kraja 1932. poljoprivrednom kolektivizacijom u kojoj je privatno vlasništvo potpuno eliminisano. Bilo je potrebno petnaest godina da se sve stavi u službu stvaranja tzv. „klasičnog socijalizma“^{XII}.

Oštre razlike postoje i u prvoj, drugoj i četvrtoj karakteristici. Na kraju Prvog svjetskog rata, Rusija je bila na putu da krene putem uvođenja zapadnog modela parlamentarne demokratije. Revolucija koja je izvedena u krvi zbacila je prethodnu vlast, car i njegova porodica su ubijeni, a elita prethodnog režima je ubijena ili protjerana na prisilni rad u logorima. Nasilje i teror su uveli nova politička i socijalna pravila u društvu. To se za 180 stepeni razlikuje u odnosu na ono što se dogodilo mnogo kasnije u tzv. „plišanoj revoluciji“ 1989-1990, koja je po svom karakteru bila nenasilna transformacija.

U preostalom dijelu diskusije baviću se samo transformacijom koja ima prvu karakteristiku i dogodila se u CIE, drugim riječima gdje promjene u ekonomskom smislu idu prema glavnom pravcu (ili makar ne skreću sa glavnog pravca) promjena u ekonomskoj sferi.

B. Četvrta karakteristika, nenasilna priroda transformacije se ne može smatrati očiglednom. Korisno je ilustrovati sa dva istorijska primjera. Poslije Prvog svjetskog rata komunisti su pod vođstvom Bela Kuna osvojili vlast u Mađarskoj i proklamovali Mađarsku Sovjetsku Republiku. Poslije nekoliko mjeseci pod rukovodstvom

admirala Mikloša Hortija, koji je kasnije postao vladar (državni čelnik), komunistička vladavina je pretrpjela poraz i kapitalistički poredak je obnovljen. Crveni teror je zamijenjen bijelim terorom u toku prvih mjeseci. Linčovanje, vješanja i zatvorske kazne su bile udio i paket takve tranzicije i to je potrajalo nekoliko godina, sve dok se nije došlo do neke vrste političke konsolidacije. Drugi primjer je Čile, gdje su Aljende i njegova vlada pošli putem koji je po svoj prilici vodio formiranju socijalističkog sistema. Tek poslije mnogo godina stradanja mogli su se razviti demokratski instituti u toj zemlji.

Dozvolite da uporedimo ove dvije istorijske epizode s onim što se desilo u CIE. U osam zemalja koje su predmet ovog članka, političari prethodnih režima niti su ubijali, niti su zatvarali, niti je bilo revanšističke kampanje uperene protiv njih. U jednom broju zemalja se, dok su pripremale svoj novi ustav, odvijala civilizovana diskusija između lidera prethodne vladajuće partije i novih opozicionih lidera, koji su se međusobno nadmetali da osvoje političku vlast. Promjena centara moći se dogodila bez prolivanja krvi i bez haosa, u samim vrhovima. Kao i u ostalim slučajevima, moj cilj je samo da iznesem činjenice: ocjena njihove vrijednosti će biti pokazana u kasnijim poglavljima.

C. Eliminacija socijalističkog sistema nastoji da se proširi u regijama južno i istočno od osam zemalja koje su na listi čekanja. To bi se dobro složilo s logikom mojih analiza, da obuhvatim sve transformacione procese, jedan po jedan, i napravim poređenje. U skladu s vremenskim ograničenjima, međutim, ja ću uporediti promjene koje su se već dogodile u CIE regionu, s onima u samo jednoj zemlji - Kini. Naravno, samo će buduće vrijeme pokazati koliko je daleko stigao trend kapitalističkog ekonomskog razvoja u Kini i koliko će biti postojan.

U slučaju prve karakteristike, posebno onih od fundamentalnog značaja – kineska i CIE transformacija su identične: obje su okrenute prema glavnoj istorijskoj smjernici - kapitalističkom ekonomskom sistemu. Veoma važna razlika se, ipak, može naći u primjeni druge karakteristike. Uzimajući u obzir političku strukturu, razvoj CIE zemalja pokazuje glavni pravac Zapadne civilizacije: on se okrenuo od prethodnog sistema prema demokratiji i pošto-

vanju ljudskih prava, za razliku od Kine, gdje je monopolistička komunistička partija ostala neokrnjena, što je rezultiralo u represiji i kršenju ljudskih prava. Dok se suštinske promjene dešavaju u svakoj stvarnoj društvenoj sferi, čovjek ne može početi da govori o paralelizmu o kojem se govori u trećoj karakteristici.

Oštar je kontrast između kineske linije kretanja i četvrte karakteristike, koja odslikava nenasilje. Tu se ne može govoriti o „plišanoj revoluciji“. Poslije smrti Mao Ce Tunga, vođe su se gvozdenom pesnicom obušile na njegovo najbliže okruženje. Kada su studentski zahtjevi otišli predaleko u odnosu na mjeru koju su proklamovali državni vlastodršci, njihovi protesti su ugušeni vojnom silom. Pogledi koje su izrazili nijesu se svidjeli partiji, pa su buntovnici zatvoreni. Što se tiče pete karakteristike, nema bitne razlike u slučajevima kao što su CIE, jer ni kineske promjene nijesu forsirane spoljnom vojnom intervencijom. Svaka promjena koja se stvarno desila ostvarila se uvođenjem unutrašnje prisile. Razlika je vrlo bitna kada je riječ o šestoj karakteristici: tempo institucionalnih promjena u Kini bio je mnogo sporiji nego u zemljama CIE.

D. Na kraju razmatram transformaciju Zapadne Njemačke u periodu koji prethodi Drugom svjetskom ratu. Počinjem sa prvom i drugom karakteristikom. U toku vladavine Nazisa kapitalistički ekonomski sistem je istinski funkcionisao, ali je politička struktura fatalno skrenula sa glavnog puta. Što se tiče treće karakteristike, nije bilo nikakve potrebe da dođe do kompletne transformacije, nego samo do djelimične. Najvažnije promjene se mogu naći u četvrtoj i petoj karakteristici. To očigledno nije bila nenasilna transformacija. Prvo, Nazisova moć se morala srušiti u ratu koji je podrazumijevao ozbiljne žrtve, praćen kažnjavanjem počinioca ratnog kriminala i kriminala protiv čovječnosti. Udružene snage su držale zemlju pod okupacijom u dugom vremenskom periodu. Stvaranje osnovnih demokratskih instituta je nametnuto spolja, uz mir koji je obezbjeđivalo prisustvo trupa Alijanse. To je predstavljalo polaznu tačku reformi koje su donijele unutrašnje snage. Vezano za šestu karakteristiku, brzina demokratizacije mjerena istorijskom skalom je bila ekspresna.

E. Pošto su završena gornja upoređenja, vrijeme je da se vratim na temu kojom sam počeo analizu vjekovnog procesa koji je vodio do kapitalističkog ekonomskog sistema i demokracije. U stvari, nekoliko karakteristika glavnih transformacija odgovara određenim karakteristikama sadašnje (u poređenju „male“) transformacije, koja se događa u CIE regionu. Po definiciji su prva i druga karakteristike iste, pošto je ocjena „glavnog pravca“ iskristalisana od glavne istorijske transformacije. Vezano za treću karakteristiku, ako sagledamo ukupnost promjena, jasno je da su ekonomska i politička transformacija izazvane sferom društvene aktivnosti. Međutim, ako razmotrimo ove razvoje, ne u značenju vjekova, već u mnogo kraćem vremenskom rasponu, ne možemo govoriti o uskom paralelizmu koji je uočljiv u CIE regionu u toku prošlih 10-15 godina. U nizu koji varira od zemlje do zemlje i s različitim vremenskim zadržkama, događaji su se ubrzali ili u političkoj sferi, ili u religiozno-intelektualno-ideološkoj ravni, ili u ekonomiji. Uzimajući u obzir četvrtu i petu karakteristiku, postoje razlike u zemljama i periodi u kojima su promjene bile mirne ili je izbjegnuto nasilje, i kad su promjene bile ubrzane krvavim ustancima, revolucijom, ratom ili osvajanjem od strane drugih zemalja. Neke istorijske škole prihvataju da Moderno doba počinje otkrićem (značenje: osvajanjem) Amerike, dok se drugi datum odnosi na početak francuske revolucije 1789, koja je prerasla u vladavinu terora. Najveće razilaženje može biti primijećeno u šestoj karakteristici, koja se odnosi na brzinu promjena. Prema njoj, potrebni su vjekovi da bi se preovazišao određeni ekonomski sistem u cijeloj zemlji. Ostvarenju parlamentarne demokratije prethodi dugovjekovni proces. Kao kontrast, sve se ovo završilo nepredvidivom brzinom reformi u zemljama CIE regiona.

Iz perspektive duge istorijske dostance, transformacija CIE regiona bila je stvarno brza, ali, veoma je važno sjetiti se da su postojali političari i ekonomski eksperti koji su zagovarali čak i brže promjene. Zemlje su bile podstaknute da se takmiče jedna sa drugom. Kao na trkama, nagađalo se: gdje će se privatizacija prvo dogoditi? Da li Češka, Mađarska i Poljaka prelaze liniju cilja do kraja šeste ili devete godine? Ako

analiziramo ove događaje iz istorijske perspektive, možemo osjetiti bizarnu prirodu ovakve borbe. Jedan dio populacije je takođe gledao na navedeno takmičenje sa sumnjom. U okviru jednog internacionalnog istraživačkog projekta koji je želio da izmjeri individualnu procjenu građana o jednom broju CIE zemalja navedeno je pitanje: šta bi više voljeli, radikalnu reorganizaciju društva putem revolucionarne aktivnosti ili postepeno unapređivanje društva kroz reforme? Odgovoreno je na sledeći način: 75% Čeha, 82% Slovaka i 67% Litvanaca izabralo je ovo poslednje (vidi: Halman 2001, p. 170).

2.5 Faktori ubrzanja u transformacionim procesima

Navedena komparativna analiza svih šest karakteristika može poslužiti za jednu posebnu studiju. Ovdje obrazlažem samo jednu – šestu. Prateći postepeno transformaciju u toku 10-15 minulih godina, koja je bila izuzetno ubrzana, možda se može postaviti pitanje: koji je doprinos te velike brzine?

Prvo, u našem početnom pokušaju vjerovatno bi ponudili jednostavan odgovor: mnogo je lakše nešto uraditi ponovo, nego ga kreirati iznova. Možemo navesti dobro poznata iskustva ekonomskog razvoja. Revitalizacija ruiniranih ekonomija je uvijek brži proces nego konstrukcija originalnih. Pitanje „restauracije“, međutim, samo se odvijalo palijativno.

Dozvolite da krenemo od znanja i iskustva. Čak i oni pojedinci koji su u svojoj mladosti stekli neko iskustvo u političkoj i ekonomskoj sferi, prije nego što su komunisti došli na vlast, bili su blizu kraja radnog vijeka kad je transformacija počela, a većina onih koji su bili aktivni u presocijalističkoj eri su već odavno otišli ili se penzionisali. Ova vrsta znanja nije genetički prenesena i nije bilo mnogo porodica koje su mogle prenijeti na potomke akumulirano ekonomsko, biznis ili političko znanje presocijalističkog perioda. U glavama i mišljenju pojedinaca nije bilo takve stvari kao što je „restauracija“ starog znanja, bolje reći, bilo je neophodno stvaranje novog znanja.

Međutim, mi možemo naći mnogo suprotnih primjera. Postojale su porodice u toku soci-

jalističke ere, koje su sačuvale stare vrijednosti i prenijele ih na mlađe generacije. Nije nepoznato da su unuci u jednom ili drugom obliku nastavljali posao svojih djedova. Socijalistički sistem je razrušio političke, ekonomske i socijalne institute koji su djelovali u prethodnom periodu. Oni nijesu bili odjednom vraćeni u život.

Sve u svemu, moglo bi se utvrditi sledeće: iako je transformacija bila ubrzana, uz činjenicu da je u mnogim tačkama bio moguć povratak na ranije razvijene tradicije, konkretna ponašanja i instituti su imali cilj da ih iskoriste kao polazne osnove – ipak, ovo okretanje nije bio najjači faktor među silama koje su vršile tu akceleraciju.

Drugo, jedan značajan dio pojedinaca teži da instiktivno vodi računa o svojim poslovima, i ima osjećaj preduzetništva. Većina restrikcija koje su uvedene od strane srednjevjekovnog društva prekinule su širenje tih spontanih težnji i ove prepreke su bile postepeno eliminisane.

Treće, nije postojao jak otpor transformacijama. Kad su se na početku kapitalizam i parlamentarna demokratija postepeno razvijali, mnogi su se slojevi, grupe i klase društva borile protiv toga. Novi poredak je pobijedio dobročinstva starog režima. Poslije pobjede novog poretka pristalice starog su se uključile u jedan politički, ideološki i u nekim slučajevima oružani otpor protiv njih. Sada je to bilo nešto drugo. Šest godina poslije reformi Gorbačova („perestrojka“ – prim. red.), do pada Berlinskog zida, vođe komunističkog poretka u CIE već su bile raspustile svoje oružane snage. Nije više bilo pokreta uperenih protiv novog poretka, njihovi oponenti nijesu pribjegavali upotrebi oružja, nije bilo gerilskog ratova niti terorizma. Većina članova pređašnje „stare“ garde već se manulo iluzija svojih pređašnjih ideala. Oni snalazljiviji su promijenili stranu i pokušali da postanu biznismeni, neki mnogo uspješno, čak i aktivni igrači na demokratsko-političkoj areni. Ostali su tromo odstupali.

Četvrto, najznačajnije objašnjenje brzine transformacije može se naći u posledicama spoljnog okruženja CIE zemalja. Izraz „spoljni svijet“ je upotrijebljen u najširem mogućem značenju, da izrazi raznovrsne spoljne uticaje i okolnosti.

Jedna od posledica je bila primjena stranih obrazaca. Od operativnih oblika korporativnog

upravljanja i bankarskog sistema do političkih instituta, od medijskih programa do reklamiranja, od organizacije edukativnih aktivnosti do finansiranja umjetnosti i nauke, jedva da je bilo jedne oblasti društvene aktivnosti gdje se nije pratio inostrani obrazac. Ti primjeri su našli puteve do CIE populacije kroz brojne kanale. Ljudi su se upoznavali s njima u toku svojih putovanja u onostranstvo, neki prije 1990, a većina poslije promjena koje su se dogodile. Čitali su i ranije o njima ili su ih gledali u filmovima. O stranom iskustvu se učilo u školama, na univerzitetima i na specijalnim seminarima. Strani konsultanti su preporučivali njihovu primjenu. Nijesam od onih koji smatraju da je adaptacija stranih modela laka stvar. Nije dovoljno samo obrazlagati kako radi britanski parlament ili banka u Cirihu i onda očekivati da će se sve dogoditi na isti način u mađarskom ili estonskom parlamentu, u češkoj ili poljskoj banci. Veoma je lako prepoznati model, ali je mnogo teže znati kako ga upotrebiti i prilagoditi lokalnim uslovima. Da učenje nije težak i kontradiktoran proces, onda realizacija paketa transformacije ne bi trajala petnaest godina i ne bi bio potreban dalji rad da se model što efikasnije primijeni.

Strani investitori su takođe ulagali izuzetan napor da ostvare pozitivan uticaj. Ne samo da su stvarno donosili kapital, nego su dodatno donosili kompanijama know-how iz oblasti menadžmenta, i preporuke o vrstama legalnog sistema i normi ponašanja koje su potrebne za funkcionisanje kapitalističke ekonomije. Osam zemalja „pod razmatranjem“ se pridružilo važnim međunarodnim organizacijama – pod zapadnim vođstvom – takvim kao što su NATO, OECD i WTO, i njihovi odnosi su postali mnogo aktivniji sa svjetskom bankom i MMF. Taj broj učlanjivanja je kulminirao pridruživanjem Evropskoj Uniji. Ono što je u jeziku Brisela nazvano procesom „harmonizacije“ nije se samo odnosilo na carstvo pravnog poretka. Uzimajući sve u obzir, CIE je nastojala da asimiluje zapadnjačke obrasce. Prilagođavanje su fosirale i sprovodilče unutrašnje snage. Međutim, nema potrebe negirati da je i određeni nivo spoljno-političkog uticaja bio takođe vidljiv. Peta karakteristika se ovdje uklapa, jer nije bilo strane vojne okupacije. Nije ni jedna jedina strana zemlja, niti su čak moćne sile bilo što diktirale

---

malim zemljama CIE. Međutim, „uslovljavanje“ je stvarno postojalo. Ta je praksa počela od vašingtonskih finansijskih organizacija, i postepeno su preuzimane od strane Evropske Unije, tako da su pogodnosti fondova za pozajmice i ulaganja, širenje postojećih veza i garantovanje raznih dodatnih prava bili široko povezani sa ispunjavanjem određenih preduslova. Istina je da su ti preduslovi bili generalno formulisani na način da budu u funkciji trajnih interesa svake pojedinačne zemlje. Ipak, mnoge su promjene isforsirane preko spoljnjih pritisaka ili, u krajnjem slučaju, ti su pritisci bili u funkciji doprinosa bržoj implementaciji promjena. Geogafaska blizina Zapada morala je doprinijeti intenzitetu spoljnjih pritisaka. Najbrže su se dogodile među nedavnim velikim transformacijama u onim zemljama koje su bile najbliže granici razvijenim evropskim zemljama.

Peto, prednosti moderne tehnologije su bile važan faktor ubrzavanja u ovom procesu. U tom kontekstu, ne mislim ni na jednu specijalnu situaciju kojom se koristio cijeli region. Tempo evropske transformacije je bio djelimično brži jer se danas sve brže mijenja. Uzmimo npr. brzinu saobraćaja i komunikacija krajem srednjeg vijeka i početkom modernog doba, i uporedimo ih s mogućnostima kojima se danas koristimo. Kompjuteri, internet i mobilna telefonija, pominjem samo njih, sve više i više ubrzavaju dolazak spoljnjih informacija za one koji žele da drže korak sa spoljnim obrascima. Ova nova tehnologija doprinosi veoma brzom publikovanju i širenju novih pravila i normi. Iako su prije tranzicije u ovom regionu postojali nevjerovatni zastoji u primjeni visoke tehnologije, njegova brzina razvoja je bila značajno uvećana. Istina je da su širenje kompjutera i upotreba Interneta još relativno niski^{XIII}. Ono što je sasvim jasno je da ova informacija vrlo brzo stiže do onih koji donose odluke i kreiraju javno mnjenje i da su mediji u mogućnosti da to emituju milionima ljudi rapidnom brzinom.

2.6 Prva ocjena: asimetrična priča o uspjehu

Uvjeren sam da je ono što se dogodilo u CIE tokom prošlih petnaest godina u istoriji jedna

asimetrična priča o uspjehu. Uprkos ozbiljnim problemima i anomalijama, ocjenjujući situaciju iz perspektive velikih istorijskih promjena koje su se desile u ovom dijelu svijeta, uvjeren sam da je to, ipak, priča o uspjehu, uprkos tome što znam za bol i razočarenja onih koji su sve to doživjeli (upravo sam spreman da im posvetim pažnju u drugom dijelu mog članka).

Moje uvjerenje se zasniva na posebnom određivanju vrijednosti. Drugi, koji zasnivaju svoje ocjene na drugačijim određenjima vrijednosti, mogu da se ne slože. Na vrijedonosnoj skali dajem *prednost demokratiji i ljudskim pravima* (kurziv red.). Možda je to zato što sam sa mnogim savremeniciima u CIE prošao kroz svakakve oblike tiranije u kojoj smo iskusili totalno lišavanje građanskih prava ili ponižavajuće kršenje ljudskih prava, i u kojima smo bili podvrgnuti brutalnoj diskriminaciji na bazi raznih kriterijuma. To je ono zbog čega ja osjećam jaku odbojnost prema dokazima koji upoređuju kinesku reformu sa onom u CIE regionu, koji su skloni da pretpostavljaju i jednostrano veličaju njihov mnogo veći ekonomski razvoj. Tačno je da je razvojna stopa u CIE regionu dobrim dijelom niža nego u Kini, što se mora poštovati, ali, kao što sam ranije istakao, tempo razvoja u zemljama CIE je, ipak, bio mnogo brži nego onaj u toku prošle dekade, za vrijeme prethodnog režima. Spreman sam prije da prihvatim niže razvojne stope nego razvojne skokove i bumove koje je ostvarila Kina sve dotle dok su praćeni poštovanjem demokratije i ljudskih prava! Tvrdim da postoje oni koji zaista ne gledaju svijet na ovaj način i koji vjeruju da nije ubjedljiv moj navedeni argumenat u korist podsticanja demokratije na jedan neodređeni period, koja će dovesti do rapidnog ekonomskog razvoja.

Mnogo puta su politički nedemokratski instituti na neprijatan način sprečavali državne kapacitete od promovisanja razvoja, kao i od moćne realizacije reformi praćenih većim potresima. U mojim očima ova nazadovanja me mogu imati prevagu nad prednostima većih sloboda, koje je obezbjeđivala demokratija. Činjenica je da za CIE Evropljane integracija u Evropsku Uniju predstavlja akt stabilizacije u političkoj i ekonomskoj sferi i kao takva znači prednost u stvaranju demokratije.

Transformaciju CIE regiona smatram uspješnom pričom jer je uvela kapitalistički ekonomski sistem u istorijski kratkom vremenu, pri čemu je ponovo izvela naše narode na put razvoja koji vodi ka glavnoj istorijskoj magistrali. To ne znači da ja volim kapitalizam. To nije baš neki poželjan sistem, ali ja cijenim njegove karakteristike koje su neophodne za realizaciju vrijednosti koje proklamujem. U dugom vremenskom roku, ekonomske prednosti kapitalizma će biti manifest i u CIE regionu: održivost veće razvojne stope, stabilnost proizvodnje i potrošnje, veće od onih koje su ranije imale u socijalističkom sistemu, tehničke inovacije, preduzetnički duh i skupa s ovim navedenim, jedan povećan stepen prosperiteta za društvo u cjelini. Takođe smatram da su vrijednosti ekonomskog razvoja i povećanje životnog standarda nešto što treba da spada u primarne vrijednosti (iako se ne slažem sa ograničenošću i jednostranošću onih koji bi voljeli da u tu svrhu podrede demokratiju). Iza neslaganja o povećanju materijalnih dobara postoji drugo koje je bilo ranije pomenuto: stvarno postojanje kapitalističkog sistema je neophodan preduslov za funkcionisanje demokratije. To su one povoljnosti koje u skladu s mojim određivanjem vrijednosti nadvladavaju štete koje kapitalizam nanosi. Tvrdim da postoje oni koji bi se potpisali za drugačiji sistem vrednovanja prednosti i šteta među njima.

I na kraju, smatram da je transformacija CIE regiona uspješna priča (priča sa hepiendom), jer se dogodila na miroljubiv način. Kad je to u pitanju, moje lično životno iskustvo moralo je da ostavi jedan dugoročan ni značajan utisak na moje poglede. Preživio sam svjetski rat, krvava proganjanja, tvrde i meke diktature, osvetoljubive kampanje, ubistva i hapšenja prijatelja. Toga je više dosta! Po mom mišljenju, činjenica da nije bilo prolivanja krvi, da niko nije bio ubijen ili zatvoren, predstavlja jedan izvanredno koristan napredak. Prihvatam da postoje ljudi koji gledaju na stvari drugačije. Oni vjeruju da su se promjene mogle dogoditi i ranije, da je pređašnji režim ranije svrgnut, pa čak i pribjegavanjem vojne sile. Postoje oni koji proklinju ukidanje smrtne kazne za prethodnike i smatraju da je nepostojanje sudstva poželjno.

Činjenica je da su spoljni uticaji odgrali glavnu ulogu među pokretačkim silama koje su izazvale promjene, ali, to ne mijenja moje dobro mišljenje o njima. Strani uticaji kao što su znanje, iskustvo, kultura i kapital prenijeli su se u zemlje CIE, omogućujući im da se integrišu u Evropsku Uniju i globalizovani svijet. Svjestan sam da su neki pojedinci tim činom uvrijeđeni, jer su preokupirani željom za očuvanjem nacionalnih tradicija. Njih takođe zabrinjava činjenica da će sve ovo nesumnjivo rezultirati ograničavanjem političkog suvereniteta posebnih država. Slažem se da se ovdje suočavamo sa teškom trampom.

Pokušavam da otvoreno i bez okolišenja objelodanim procjenu koja potvrđuje moje tumačenje. Ne činim to u cilju suprotstavljanja. Ovdje nema mjesta za racionalnu argumentaciju, za nešto čega smo mi ekonomisti uvijek spremni da se mašimo. Iza tih procjena se kriju meta-racionalne ideje, ubjeđenja i želje, i u tom pogledu neizbježno je da će postojati razmimoilaženja u mišljenju među pojedincima koji ispoljavaju različite poglede na svijet. Čak iako iz perspektive velikih događaja svjetske istorije namjeravamo da se složimo sa ovim što se stvarno desilo u CIE regionu, mi ne možemo računati na postizanje konsenzusa u ocjeni rezultata.

3. Iz perspektive svakodnevnog života

3.1 Problemi i brige

Emocije nastale povodom uspjeha i neuspjeha su pomiješane u svakodnevnom životu i odnose se na one koji su direktni učesnici ili na one koji su sapatnici kada je u pitanju transformacija koja se dogodila u CIE regionu. Daleko od toga da me interesuje jeftina kampanja „propagande o uspjehu“. Mi se ne suočavamo ni sa imaginarnim teškoćama, ni s onim problemima sa kojima se susreću mali djelovi stanovništva; mi smo u kontaktu s nekim vrlo realnim, ozbiljnim i negativnim fenomenima.

Početak novog doba realni dohodak po glavi stanovnika u zemljama CIE bio je znatno ispod prosjeka zemalja članica Evropske Unije,

a jedan priličan dio je bio na granici siromaštva. Od toga vremena, ne računajući koliko se svijet oko nas promijenio, realni dohodak značajne većine stanovništva je ostao nepromijenjen, a mnogi od siromašnih su pali još niže od ranijeg životnog standarda. I postoji nimalo zanemarljiv broj ljudi čiji se životni standard primijetno pogoršao. Ni u kom slučaju ne možemo tvrditi da je ova degradacija vezana s promjenama u političkom sistemu, ali se dogodila stvarno u periodu poslije 1990. U pitanju su oni koji sebe smatraju nedvosmislenim žrtvama ovog doba.

Dramatična restrukturizacija se dogodila u oblasti raspodjele i potrošnje. Iako kritičari socijalističkog sistema s pravom negoduju da sistem materijalnih privilegija stvarno nije postojao, raspodjela dohotka i potrošnja generalno su se nalazili u okviru, da tako kažem, uskog kruga. Deset do petnaest godina od tada do danas bilo je dovoljno da izazove povećanje tržišta u postojećim stepenima nejednakosti, kao što je prikazano u tabeli 6 i 7^{XIV}. S jedne strane, ranije nepoznati nivoi sumnjivog bogatstva postali su brzo uočljivi, dok je na drugoj strani siromaštvo, koje se ranije manje ispoljavalo, sada postalo još vidljivije. To je užasno sa stanovišta socijalne pravde i velikog broja ljudi koji su upravo žrtve restrukturacije.

Ovi ozbiljni problemi koje sam gore naveo su povezani s važnim pitanjem zaposlenosti. Otvorena nezaposlenost je bila nepoznata u socijalističkoj ekonomiji, gdje je stopa zaposlenosti bila vrlo visoka, a svaki se radnik osjećao bezbijedan na svom radnom mjestu. U stvari, preovlađivala je asimetrična neravnoteža. Socijalistička ekonomija je kreirala hronične deficite, uključujući i hronični deficit radne snage, makar u razvijenijim industrijalizovanim CIE zemljama. Bilo što da je uzrok tome, radnici su uživali sigurnost na radu. Tome je došao kraj. Stopa zaposlenosti se značajno snizila i pojavila se očigledna nezaposlenost. Njena stopa je varirala od zemlje do zemlje, a bilo je nekih CIE zemalja u kojima su procenti bili niži od totalnog evropskog, i drugih, gdje su bili viši, kako je prikazano u tabeli 8. Nezaposlenost se obušila nad društvom kao realna trauma (tabeli 9).

Došao je kraj radnoj sigurnosti. To se dogodilo u vrijeme kada je život postao nestabilan na bezbroj frontova. U socijalističkim društvima, koja nijesu ulazila u rizičnu političku aktivnost, bili su relativno solidni i predvidivi uslovi stabilnih prihoda za život. Sada je svakog časa sve bilo u pokretu i ništa se nije znalo unaprijed. Ranije je preduzeće postojalo za vječna vremena (misli se na nemogućnost bankrota – prim. red.) a danas se ono formira i propada u roku od dva dana. Prije su potrošačke cijene bile fiksirane na dugi vremenski rok, a sada su one u stalnom kretanju. Prosječan građanin ne može imati osjećaj kolike su kamatne stope, niti čak berzanske kotacije. Iako je najšećće bilo teško doći do sopstvenog smještaja, ako ste ga jednom dobili ili postali podstanar nije bilo straha da ćete biti istjerani. Sada se to može dogoditi samo ako nijeste platili kiriju. Čim se policijska država raskrinka, javna sigurnost se pogorša (vidi tabelu 10). Sve što je bilo kruto i nemilosrdno od strane netolerantne vlasti i birokratije, postalo je podložno stranim uticajima, riziku i nesigurnosti, pod uticajem tržišnih zakona, konkurencije i građanskih prava koji garantuju veću slobodu kretanja.

Korupcija je postojala i u starim režimima, većinom tamo gdje su postojali uzajamni interesi čiju su podlogu činjele lične i političke veze. Ako je uopšte bilo slučajeva potkupljivanja, oni nijesu bili uobičajeni i generalno su se dešavali na nižim nivoima, u slučajevima ekonomije „deficita“, da bi se „podmazali“ točkovi. Većina korumpiranih aktivnosti je ostala neotkrivena i iza scene. Danas je korupcija svuda prisutna u milijardama transakcija, u političkoj, ekonomskoj i kulturnoj oblasti, manje ili više i u privatnim transakcijama, kao i na najvišim i najnižim nivoima vladajuće i socijalne hijerahije. Mnogi slučajevi korupcije su sada postali javna tajna. Mnogi se sumnjiče da su umiješani u korupciju, često i protiv svoje volje. Skoro da je nemoguće izbjeći umiješanost u neku transakciju kad se radi o članstvu u ovoj ili onoj partiji, koja je angažovana u nekoj skrivenoj radnji, ili da klijenti, građani, prodavci ili kupci nijesu spremni da nekoga potkupe ili da budu umiješani u npr. evaziju poreza.

Ljudi su takođe uznemireni haosom na političkoj areni. Mnogi smatraju da višepartijski sistem ne stvara preduslove za zdravu političku borbu, nego za neobuzdanu borbu za premoć, laži, ponavljanje praznih obećanja i priča od strane vlasti, a od strane opozicije neprekidne napade na svakog ko dođe na vlast. Jedan značajan dio populacije ne vjeruje dovoljno u svoj parlament. U vezi s prednjim, razlika između petnaest starih i osam novih članica Evropske unije je enormna, kao što se vidi u tabeli 11. Političari su osumnjičeni da su uključeni u korupciju, ponekad zato što krše zakon, ili makar nepisane moralne norme, a ponekad zato što su oklevetani od strane političkih rivala.

Pomenuo sam neke od najozbiljnijih problema. Mada bih mogao da nastavim, smatram da je to dovoljno da pokažem da nisam govorio o sitnim neprijatnostima, nego o stvarno ozbiljnim i ogromnim problemima.

3.2 Socijalna pravednost

Postoje brojna ispitivanja o tome koji životni standard i socijalna pravda najbolje odgovaraju građanima CIE zemalja. One ukazuju na činjenicu da su mišljenja podijeljena. Mnogo veći dio ispitanika u starijim zemljama članicama Evropske Unije je odgovorio „da“ na (očigledno) prosto pitanje „da li ste zadovoljni svojim kvalitetom života, u odnosu na onaj u osam novih zemalja članica, koje su pod razmatranjem“, kao što je prikazano u tabeli 12. Proporcija negativnih odgovora se razlikuje od zemlje do zemlje, kao što se vidi u tabeli 13. Aproksimativna sredina pokazuje da je svaka treća osoba u regionu ili donekle ili veoma nezadovoljna svojim kvalitetom života^{xv}.

3.3 Kognitivni problemi

Intenzitet reakcije ljudi na nevolje nije samo funkcija stvarnih teškoća koje prate sam problem. Kako neko doživljava teškoće sa kojim se suočava, ili nevolje drugih, velikim dijelom zavisi od karakteristika ličnosti i kako se ona suočava s problemima. Pokušaćemo da

prikažemo neke najvažnije kognitivne probleme s aspekta naše teme.

Prvo. Prije nego se nešto dogodi mi gajimo izvjesne nade i očekivanja. Poslije nekih događaja mi smo često razočarani. Kako se razočarenje u socijalizam sve više javljalo, očekivanja su postajala sve izraženija. Nada koja je dominirala je - promjena sistema bi riješila sve probleme svih ljudi i to brzo.

Pravedne nade su bile podstaknute s nedostatkom vizije i izgubljenim iluzijama. Izrazi kao “Zapad”, “tržište”, “konkurencija” i “demokratija” su stvarali mitske slike koje su svijetlile najljepšom svjetlošću. Malo je bilo trezvenih riječi, posebno od strane kredibilnih pojedinaца. (Kada su sledbenici starog režima gradili kapitalizam, sve manje ljudi ih je slušalo.)

Prve velike nade je pratio hladan tuš serije transformacionih recesija devedesetih godina. Ljudi su jedva imali vremena da se oporave prije novih i nerealnih očekivanja, koje su se opet pojavljivale, ovaj put u vezi sa članstvom u Evropskoj Uniji. Ona su bile praćena različitim frazama tipa “konvergencija” i obećanja višestrane podrške od Evropske Unije. Mnogi su očekivali to članstvo i brojne koristi koje time ostvaruju sa naivnim nestrpljenjem

Problema su bili veliki. Ali oni izgledaju veći zbog *razočarenja*.

Drugo. Veoma poznat fenomen u socijalnoj psihologiji je da ono što neko osjeća o nečemu zavisi ne samo od relanih okolnosti, već i od toga sa kim se pojedinac upoređuje. Tokom perioda slabljenja socijalističkog sistema, ljudi koji su živjeli na Zapadnoj periferiji sovjetske imperije su tješili sebe samo s tim da su u boljoj poziciji nego oni koji žive u Sovjetskom Savezu. Posebno u Mađarskoj, mojoj domovini, gdje su eksperimenti s tržišnom ekonomijom već bili počeli, to samoohrabrivanje je zvučalo pouzdano. Ali kako su se granice tih zemalja otvarale, a posebno sada, kada su one postale članice Evropske Unije, “referentna tačka” se generalno pomjerila. Svako je počeo da poredi svoje okolnosti s onima u Njemačkoj, Francuskoj ili Skandinaviji. Naravno, što je veći standard zemalja koje služe za poređenje, to će više biti razočarenja ljudi iz toga regiona sa mjestom gdje žive. Nestrpljenje je razumljivo: sada kada smo članica Evropske Unije,

kada ćemo dostići Zapadne uzore? To takođe vodi beznadežnoj želji. Takvo držanje stava da se poredimo sa Zapadom vjerovatno je osnova stalnog ogorčenja, nestrpljenja i razočaranja.

Treće. Ljudi veoma lako zaboravljaju, kolektivno i individualno pamćenje je veoma nepouzđano. Prije više decenija, bili smo zapljusnuti sa žalbama pojedinaca zbog određenih potrošačkih proizvoda koji nijesu bili raspoloživi: trebalo je čekati mnogo godina na automobil, stan ili telefonsku liniju. Danas izgleda da sam ja kao autor knjige „Ekonomija deficita“ (1980) ostao jedina osoba u Istočnoj Evropi koja se još uvijek sjeća ekonomije deficita i osjeća istinsku radost da je to prošlost. Hronični deficit je zamijenjen s obilnom ponudom. Danas ljudi gundaju da imamo nevjerovatan broja proizvoda, čije su cijene pretjerano visoke i da se ljudi muče s „potrošačkim društvom“.

Kao rezultati tih nepouzđanih sjećanja, fundamentalno važna dostignuća, materijalne i nematerijalne koristi se omalovažavaju (kao što su sloboda govora, udruženja i pokreti, slobodna konkurencija ideja, pravo protestovanja i slično), čak iako su oni jasno primijetni u svakodnevnom životu ljudi. Umjesto toga, tekući problemi dobijaju veću relativnu težinu.

U anketi sprovedenoj 2004. godine pojedinci su pitani da pokažu na skali u dijapazonu od minus 100 do plus 100 svoju ocjenu aktualne vlade u poređenju sa vladom prije promjena u političkom sistemu, što se može vidjeti iz tabele 14 i njene interpretacije od strane Rose (2005). Iako su predstavnici aktualne vlade dobili veću ocjenu, primijetno je da te stope, poređene predhodnim sistemom, nijesu mnogo iza. Grotesno, sve to vodi osjećanju nostalgije. Mnogi od onih koji su bili glasni i nadali se u promjene tokom komunističke ere još misle da stari režim nije tako loš.

Četvrto. Konačno, želio bih da pomenem uzročnu analizu.

3.4. Uzročna analiza

Postoje mnogi uzroci problema i teškoća koje trpe ljudi Centralne Istočne Evrope. Ja ću naglasiti samo neke od njih.

Nivo razvoja regiona zostaje za Zapadom. To nije novi fenomen, tako je bilo vjekovima. Kako se vidi iz tabele 15, tokom socijalističkog perioda taj relativan jaz se produbio još više. Postoji dobra šansa da će se relativna zaostalost postepeno smanjivati, ali je dosta nevjerovatno da bi se nešto moglo desiti u društveno-ekonomsko-političkoj areni što bi popunilo taj jaz (koji je više ambis!) u neposrednoj budućnosti, kako je prikazano u tabeli 16. Mnoge negativne pojave, kao što su siromaštvo, zaostajanje u tehnološkom razvoju i oskudnost raspoloživih resursa za zdrastvo, obrazovanje i naučno istraživanje, mogu biti objašnjene prvenstveno (ali ne ekskluzivno) činjenicom da je region na srednjem nivou razvoja, dosta iza prvih trkača.

Dio nevolja je takođe zbog činjenice da smo u tranziciji. Proizvodne strukture moraju da se reorganizuju, pošto su stare proizvodne linije prestale da postoje, a nove ne mogu da preuzmu njihovo mjesto odmah. Novi vakuum, novi izgovori i odsustvo regulacija su se pojavili usred institucionalne transformacije. Dok je na mnogim mjestima stara garda sklonjena, novi menadžment je još uvijek bez iskustva. Činjenica da su te teškoće transformacione prirode nije dovoljna da se razuvjere svi, a za njih je teško da čekaju da se to prevaziđe.

Drugi problem proizilazi iz prirode sistema. Kao i svaki sistem, kapitalizam ima određene sistemu urođene - specifične, negativne karakteristike. Otkad postoji kapitalizam, imanantni su mu nezaposlenost, nejedankost u prihodima, postoje ekonomski pobjednici i gubitnici, skupi marketing, itd. Mudre i konzistentne politike mogu ublažiti neke od generičkih mana kapitalizma, ali ih ne mogu potpuno eliminisati. Ozbiljni podržavaoci kapitalizma prihvataju te probleme zato što, uprkos nedostacima, oni smatraju da je ukupan paket profitabilniji nego socijalistički sistem.

Isto može da se kaže o demokratiji. Veliki broj stanovnika CIE koji postaju razočarani demokratijom su kao razočarani ljubavnici. Oni su često iritirani čestim jalovim verbalnim tiradama u parlamentu, zajedničkim optužbama od strane različitih političkih partija koje upućuju jedni drugima, lažnim obećanjima, skrivanjem skandaloznih stvari ispod

pokrivača. Ipak, to nijesu anomalije koje prate samo mlade demokratije! Slične pojave mogu biti frekventno primijećene u velikim demokratijama s dugom historijom, i nijesu zabranjene novodošljacima. Važnost istina izraženih u Čerčilovim riječima neće biti smanjena, iako su one citirane milion puta. Pored svih svojih mana, demokratija je još uvijek bolji sistem nego bilo koja forma tiranije, bez obzira kako mudar, prosvećen ili napredan diktator može biti. Nažalost, u zemljama CIE ne-mala proporcija stanovnika ne misli na taj način. Tabela 17 skreće pažnju na uznemirujuće pojave.

Pogrešne odluke koje donose političari ili vlade, vladajuće partije ili opozicija, ili vođe različitih grupa za posredovanje – mogu stvoriti nevolje, ili pogoršati već postojeće teškoće sa spoljnim okolnostima. Razmotrimo sledeći primjer. Može se tvrditi sa sigurnošću da kapitalizam stvara nejednakosti. Ili, poreska politika favorizuje bogate i pogađa siromašne, ili loše distribuira državne subvencije, te može činiti svari čak gorim.

Ja sam identifikovao pet različitih uzroka za tekuće probleme (srednji nivo razvoja, problemi uzrokovani tranzicijom, specifični problemi kapitalizma i njegove demokratije i pogrešne odluke koje donose političari); naravno da postoje i drugi. Jedan razlog za postojanje osjećanja opšte nelagodnosti u društvu je u konfuziji tih različitih uzroka u ljudskom umu. U slučajevima pojava s višestrukim uzrocima, cilj i jasna identifikacija i odvajanje različitih uzroka postavlja težak zadatak, čak za profesionalne analitičare. Malo čudi da su greške užasne u objašnjavanju uzroka mišljenja ljudi koja nijesu specijalna.

3.5 Još nešto o vrijednosnim sudovima

Pokušao sam da se obuzdam od lažnih generalizacija. Zato dozvolite da se podvučem, kako je naglašeno ranije, da je javno mišljenje podijeljeno: stavovi se rangiraju od satisfakcije sa minornom rezervisanošću, do gundanja i žalbi, sve do izražavanja nezadovoljstva. Dozvolite mi da napravim nekoliko komentara koji se odnose na raspoloženje čiji sudovi teže negativnosti.

Među onima koji nude te negativne sudove, postoji nesrećna mješavina poluistina i neistina, kombinacija polovične i polu-pogrešne uzročne analize, i naručivanje vrijednosti koje stavljaju svakodnevni život na prvo mjesto. Oni koju sude iz te perspektive ne misle iz istorijske perspektive. Oni ne vode računa koje će rezultate kapitalistički ekonomski sistem i demokratski politički poredak proizvesti u daljoj budućnosti. Oni se suočavaju s tim problemima danas, oni trpe od njih sada, ili su povrijeđeni gledajući druge koji trepe sada – i zbog tih razloga oni doživljavaju promjene koje se dešavaju u sistemu kao neuspjeh, a ne kao uspjeh.

Niko nema pravo da prezire negativne sudove razočaranih pojedinaca. Niko nema pravo da ih osudi zbog kratkovidosti, ili da zatvara oči prema shvatanju velikih istorijskih povezanosti. Svaka osoba ima samo jedan život. Neko ko ima, recimo, pedeset ili šezdeset i siromašan je, možda je takođe nezaposlen, neće imati kompenzaciju s obećanjem da će sledećim generacijama biti bolje, za njega neće biti šanse da to doživji. Čak je teško ubijediti mlađe generacije da imaju strpljenje, pošto izgubljeno vrijeme danas može biti kompenzovano kasnije s boljim.

Zbog tih razloga, treba li da se povuče iskaz koji sam napravio u prvoj polovini rada, kada sam rekao da bi velika transformacija u regionu CIE bila fundamentalno okarakterisana kao neuporediv uspjeh? Ne, ne želim da to povučem. Ne vjerujem da je to moguće, ili obećavajuće, da sastavim neku vrstu bilansa stanja zbog sažimanja i shvatljivog vrijednosnog suda. Kod takovg gledanja, postoje uspjesi (sa pozitivnim znakom) i postoje neuspjesi (s negativnim znakom), i ako je saldo pozitivan, tada krajnji rezultat treba da bude uspjeh, ako je negativan, tada se mora posmatrati kao neuspjeh. Ja ne mogu prihvatiti taj jednostavni prilaz "bilansa stanja".

Ja imam dva računa a ne jedan, i ne spajam ih. Na jednom račun, rado stavljam veliki uspjeh na nivou svjetske istorije: sistem je bio kreiran superiorno u odnosu na prvi, bez stradanja, sa nevjerovatnom brzinom. Na drugom račun, imam listu dobrog i lošeg iskustva u svakodnevnom životu, mnogo radosti i

mного bola. Ja to razmatram obadvoje s različitim aspektata, da ono što se dogodilo u tom regionu može biti simultano smatrano uspjehom u pogledu njegove globalne značajnosti, i neuspjeh u mnogim važnim aspektima zato što uzrokuje bol, bijes i razočarenja za veoma mnogo ljudi.

4. Na polju ekonomske profesije

Nemam namjeru da krivim čovjeka sa ulice za nedostatak iskustva i pogrešno mišljenje u pogledu ovih problema. Ali ne mogu se složiti s takvim prilazom nama, koji se bavimo istraživanjima na polju ekonomije. Ja ne ukazujem samo na one koji žive u CIE, nego svima koji se bave ovim regionom ili sličnim pitanjima, gdje god da žive.

Možda možemo ići daleko u prihvatanju čuvenog Keynesovog komentara, prema kojem smo svi mrtvi na dugi rok. Ova vrsta stvarne dugoročne analize, koju sam pokušao da uradim u prvom dijelu rada, je sasvim rijetka. Danas se u mnogim doktorskim programima od ekonomista ne zahtijeva da proučavaju istoriju. Jedan od razloga za pokrivanje negativnog suda koji prevladava u javnom mišljenju u CIE, koji cirkuliše u pogledu aktuelne velike transformacije, je da akademci i sociolozi zanemaruju analizu i ocjenu rezultata unutar istorijskog konteksta.

Različite društvene naučne discipline su odvojene ne samo od istorijske nauke, nego i jedna od druge. U pripremi za ovaj rad sreo sam se s nesrećnim fenomenom da u političko-socijalnoj literaturi, koja se suočava s transformacijom diktature u demokratiju, gotovo niko ne nalazi potrebu da proučava ekonomiste, dok ekonomisti stvarno ignorišu rad političke nauke. Bez interdisciplinarnog prilaza, nemoguće je razumjeti i ocijeniti veličinu transformacije.

Glavni pravac napuštanja dubokog kritici-zama kapitalističke ekonomije ide ka onima koji imaju radikalni pogled. Čak kad se prihvati činjenica da tamo može biti problem, da uljuljkuju sebe u vjerovanju da ti problemi

moгу biti adekvatno riješeni s primjenom odgovarajućih mjera. Poriče se da sistem može imati urođene, nesavladive genetičke mane.

U našoj profesiji, pažljivo i svjesno odvajanje establišmenta činjenica i njihove evaluacije je rijetko. Nije uobičajeno da otvoreno ukazujemo na redosled vrijednosti skrivenih iza izjava ekonomista. Mi razmatramo to samo kao dokaz da svi dijelimo implicitnu vrijednost koja je prihvaćena aksiomatski s našom branšom: efikasnost, produktivnost, konkurentnost, rast, možda princip fer distribucije prihoda, međutim, osim tih, veoma malo pridaju pažnje bilo kojoj drugoj vrijednosti.

Postoje akademski ekonomisti koji su srećni da se obrate široj publici ili čitaocima. Čak i oni koji nemaju težnju da rade tako, primjenjuju njihov indirektni uticaj. Vodeći političari, državnici, bizismeni, novinski izvještači i analitičari koji formulišu javno mišljenje, pridaju im pažnju. Ne samo da možemo učiniti veliku transformaciju uspješnijom s korektnim preporukama ekonomske politike, nego možemo takođe doprinijeti informisanosti i dobrom obradom iskustva kako bi pomogli ljudima da nađemo evaluaciju promjena.

Velika transformacija u CIE je završena. Čuo sam ironičan komentar od mojih kolega više nego jednom: "Sa tim, i vaša neobična nauka 'Tranzicilogija'". Ja ne vjerujem u to. Kako će transformacija Kine i Vijetnama da se odvija? Šta će se dogoditi u Kubi? Kako će se velika transformacija nastaviti u Iraku pod stranim vojnim snagama? Kako će Irak biti transformisan? Kada će se transformacija desiti u muslimanskim zemljama?

Svaka transformacija je različita. Pa ipak, postoje zajednički elementi. I mi možemo samo istinski razumjeti jedinstvene osobine svake zemlje, ako je uporedimo s drugima. Ne samo što "tranzicilogija" nije završena, nego rad nije još ni počeo s potpuno željenim prilazom. Ja se nadam da će ovaj rad biti podsticaj za kontinuirano proučavanje akumuliranog znanja o tom predmetu.

Tabela 1: Stopa rasta u kapitalizmu i socijalizmu

<i>Zemlja</i>	<i>GDP per capita (1990 bil. \$) (1950 = 100)</i>			<i>Prosječna stope rasta GDP per capita (%)</i>			
	<i>1950</i>	<i>1989</i>	<i>1990</i>	<i>1950</i>	<i>1960</i>	<i>1970</i>	<i>1980</i>
Čehoslovačka	3 501	8 768	250	3.9	2.9	2.1	1.2
SSSR	2 841	7 098	250	3.4	3.6	2.2	0.9
Poljska	2 447	5 684	232	2.4	3.2	3.4	-0.4
Mađarska	2 480	6 903	278	4.0	3.8	2.1	1.0
<i>Socialist 4</i>	<i>2 819</i>	<i>7 013</i>	<i>239</i>	<i>3.3</i>	<i>3.5</i>	<i>2.3</i>	<i>0.8</i>
Austrija	3 706	16 369	442	6.3	4.2	3.9	2.0
Belgija	5 462	16 744	307	2.4	4.2	3.3	1.9
Danska	6 943	18 261	263	2.9	3.8	2.0	1.8
Finska	4 253	16 946	398	3.3	4.4	3.3	3.2
Francuska	5 271	17 730	336	3.7	4.6	3.0	1.7
Grčka	1 915	10 086	527	5.0	6.6	4.4	1.3
Irska	3 453	10 880	315	1.7	4.2	3.2	2.7
Italija	3 502	15 969	456	5.6	5.4	2.9	2.3
Norveška	5 996	16 695	278	2.8	4.0	2.5	1.3
Portugalija	2 086	10 372	497	3.1	6.0	4.5	3.0
Španija	2 189	11 582	529	3.5	7.1	4.2	2.5
Švedska	6 739	17 593	261	2.5	3.8	2.0	1.8
V. Britanija	6 939	16 414	237	1.7	2.5	2.2	2.2
<i>EU 13</i>	<i>4 688</i>	<i>15 519</i>	<i>337</i>	<i>3.2</i>	<i>4.3</i>	<i>2.9</i>	<i>2.1</i>

Tabela 2 : Stopa rasta prije i poslije 1989, i poslije transformacione recesije

<i>Zemlja</i>	<i>GDP/NMP indeks (1989 = 100)</i>				<i>Prosječna godišnja stopa rasta (%)</i>	
	<i>1980</i>	<i>1990</i>	<i>1995</i>	<i>2003</i>	<i>1980 - 1989</i>	<i>1995 - 2003</i>
Čehoslovačka	85	99	94	106	1.8	1.5
Estonija	75	92	66	101	3.2	5.5
Mađarska	86	97	86	116	1.7	3.8
Latvija	69	103	51	79	4.2	5.6
Litvanija	65	97	56	81	4.9	4.7
Poljska	91	88	99	135	1.1	4.0
Slovačka	85	98	84	117	1.8	4.2
Slovenija	99	92	89	120	0.1	3.8
<i>CEE 8</i>	<i>86</i>	<i>94</i>	<i>91</i>	<i>121</i>	<i>1.7</i>	<i>3.6</i>
<i>EU 15</i>	<i>..</i>	<i>103</i>	<i>111</i>	<i>132</i>	<i>..</i>	<i>2.2</i>

Tabela 3: Prosječna stopa rasta za godine 1995-2003.

Zemlja	Prosječni realni rast GDP per capita	Prosječni rast produktivnosti rada (%)	Prosječni rast potrošnje per capita
Češka	2.2	2.6	3.0
Estonija	6.6	6.6	7.3
Mađarska	4.1	3.2	4.5
Latvija	7.3	8.2	7.6
Litvanija	6.3	6.6	7.1
Poljska	4.2	4.8	4.5
Slovačka	3.9	3.6	3.7
Slovenija	3.8	3.3	2.6
CEE 8	4.0	4.2	4.3
Austrija	2.0	1.7	1.3
Belgija	1.9	1.3	1.7
Danska	1.7	1.5	1.0
Finska	3.4	2.3	3.0
Francuska	1.8	1.2	1.8
Njemačka	1.2	0.9	1.0
Grčka	3.6	2.5	2.7
Irska	6.0	3.6	4.2
Italija	1.3	0.3	1.7
Luksemburg	3.9	3.4	2.6
Norveška	1.7	0.7	1.8
Portugalija	1.8	0.2	2.1
Španija	2.8	-0.2	2.9
Švedska	2.4	2.0	2.1
VELIKA BRITANIJA	2.5	1.7	3.2
EU 15	1.8	0.9	1.9

Izvor: Economist Intelligence Unit - Country Data at <www.eiu.com> .

Tabela 4: Izborni postupak

Zemlja	Izbori 1989-2004	"Izborni poremećaj"	Godine
Čehoslovačka	5	3	1990, 1992, 1998
Estonija	5	4	1990, 1995, 1999, 2003
Mađarska	4	4	1990, 1994, 1998, 2002
Latvija	5	4	1990, 1995, 1998, 2002
Litvanija	5	4	1990, 1993, 1996, 2000
Poljska	4	4	1991, 1993, 1997, 2001
Slovačka	5	4	1990, 1992, 1994, 1998
Slovenija	5	3	1990, 1993, 2004
CEE 8	38	30	

Napomena: "Izborni poremećaj" se događa kada postoji (i) reorganizovanje vladajućih koalicija, uljučujući (ii) promjenu u vođenju vlade i (iii) neke promjene u prioritetima politike; vidjeti puno objašnjenje na sledećem web sajtu Zdenek Kudrna <ies.fsv.cuni.cz/~kudrna/MemoTable4.pdf>.

Izvor: Kompilovano na osnovu Economist Intelligence Unit - Country reports at <www.eiu.com>.

Tabela 5: Upoređivanje karakteristika

			A	B	C	D	E
	<i>Karakteristike</i>	<i>CEE region</i>	<i>Transformacija Sovjetskog Saveza iz kapitalizma u socijalizam</i>	<i>Mađarska: Horthy povratak Chile: Pinočev povratak</i>	<i>Kina: Transformacija poslije Maoa</i>	<i>Istočna Njemačka: Transformacija poslije DSR</i>	<i>Veliaka istorijska transformacija u Evropi: Iz Srednjeg Vijeka u Savremenost, od predkapitalizma u kapitalizam</i>
1	Glavni pravci razvoja ekonomskog sistema?	Da	Ne	Da	Da	Da	Da
2	Glavni pravci razvoja političkog sistema?	Da	Ne	Ne	Ne	Da	Da
3	Paralelno u svim sverama?	Da	Da	Da	Ne	Ne	Da (veoma dug period)
4	Bez nasilja?	Da	Ne	Ne	Da	Ne	Ne
5	Bez strane vojne okupacije?	Da	Ne	Da	Da	Ne	Ne
6	Brzo?	Da	Da	Da	Ne	Da	Ne (veoma dug period)

Tabela 6: Raspodjela prihoda: Gini koeficijent

	<i>Pred-tranzicija</i>	<i>U toku tranzicije</i>	<i>Post-tranzicija</i>	<i>Procentualna promjena od</i>
<i>Zemlja</i>	<i>1987-1989</i>	<i>1996-1997</i>	<i>2001-2002</i>	<i>pred - do post-tranzicije</i>
Češka	19.8	23.9	23.4	18
Estonija	28.0	36.1	39.3	40
Mađarska	22.5	25.4	26.7	19
Latvija	26.0	32.6	35.8	38
Litvanija	26.3	30.9	35.7	36
Poljska	27.5	33.4	35.3	28
Slovačka	19.4	24.9	26.7	38
Slovenija	21.0	24.0	24.4	16
CEE 8	23.8	28.9	30.9	29
EU 15	26.9	27.8	28.6	7

Napomena: Gini koeficijent je mjera nejednakosti u distribuciji prihoda. Ako je jednak "0" u kom slučaju je potpuna jednakost prihoda (svi primaju isti novac) i "100" u kom slučaju je potpuna nejednakost (jedno domaćinstvo prima sav prihod). U ovoj tabeli procjene su bazirane na interpoliranoj distribuciji iz grupnih podataka različitih istraživanja budžeta domaćinstava.
Izvori: CEE 8 podaci su iz različitih izvora objedinjeni za UNICEF IRC TransMONEE 2004 Database. EU 15 data: OECD Society at a Glance: OECD Social indicators 2005 and the World Bank World Development Indicators 2005.

Tabela 7: Nejednakost potrošnje

Zemlja	Godina istraživanja	Podjela prihoda ili potrošnja				Najbogatijih 10% prema najsiromašnijih 10%	Najbogatijih 20% prema najsiromašnijim 20%
		(percent)					
		Najsiromašniji 10%	Najsiromašniji 20%	Najbogatiji 20%	Najbogatiji 10%		
Čehoslovačka	1996	4.3	10.3	35.9	22.4	5.2	3.5
Estonija	2000	1.9	6.1	44	28.5	14.9	7.2
Mađarska	1999	2.6	7.7	37.5	22.8	8.9	4.9
Latvija	1998	2.9	7.6	40.3	25.9	8.9	5.3
Litvanija	2000	3.2	7.9	40	24.9	7.9	5.1
Poljska	1999	2.9	7.3	42.5	27.4	9.3	5.8
Slovačka	1996	3.1	8.8	34.8	20.9	6.7	4
Slovenija	1998/99	3.6	9.1	35.7	21.4	5.9	3.9
CEE 8	1996-2000	3.1	8.1	39.5	24.9	8.2	5.0
EU 15	1994-2000	2.7	7.4	40.2	25.1	9.6	5.6

Izvor: UN Human Development Report 2004 database.

Tabela 8: Ukupna nezaposlenost (1989 = 100)

Zemlja	1990	1991	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Čehoslovačka	99.1	93.6	91.2	89.8	93.5	88.2	88.0	87.4
Estonija	98.6	96.3	90.9	83.5	74.0	69.2	70.0	71.0
Mađarska	96.7	86.7	78.1	73.1	69.8	72.9	74.1	75.1
Latvija	100.1	99.3	92.1	85.7	72.4	73.9	75.4	76.8
Litvanija	97.3	99.6	97.4	93.4	87.0	85.0	82.0	83.9
Poljska	95.8	90.1	86.4	84.3	88.3	90.4	85.8	85.2
Slovačka	98.2	85.9	86.9	84.6	85.5	82.3	82.1	83.6
Slovenija	96.1	88.6	83.7	81.3	78.7	80.1	82.8	82.1
CEE 8	96.9	90.9	87.0	84.2	85.5	85.8	83.5	83.4
EU 15	101.8	102.3	101.1	99.6	100.7	105.2	109.2	109.5

Izvor: UN ECE Economic Survey of Europe 2005, n. 1, p. 125.

Tabela 9: Stope nezaposlenosti (% radne snage)

Zemlja	1990	1992	1993	1996	1999	2002	2003
Čehoslovačka	0.7	2.6	3.5	3.5	9.4	9.8	10.3
Estonija	..	1.6	5.0	5.6	6.7	6.8	6.1
Mađarska	1.7	12.3	12.1	10.5	9.6	8.0	8.4
Latvija	..	2.3	5.8	7.2	9.1	8.5	8.6
Litvanija	..	3.5	3.4	6.2	10.0	10.9	9.8
Poljska	6.5	14.3	16.4	13.2	13.1	20.0	20.0
Slovačka	1.6	10.4	14.4	12.8	19.2	17.4	15.6
Slovenija	..	13.3	15.5	14.4	13.0	11.3	11.0
CEE 8	4.4	10.6	12.4	10.6	12.1	15.4	15.3
EU 15	7.3	8.7	10.0	10.2	8.7	7.7	8.1

Primjedba: Cifre za Estoniju su samo za one koji traže posao do 1999.
Izovri: Registrovane stope nezaposlenosti za CEE8 iz UN ECE *Economic Survey of Europe* 2004, n.2, p. 85; Standardizovane stope nezaposlenosti za EU-15 iz UN ECE *Economic Survey of Europe* 2005, n.1, p. 126.

Tabela 10: Stope kriminala (1989 = 100)

Zemlja	1990	1994	1998	2002
Čehoslovačka	180	309	355	313
Estonija	124	200	270	321
Mađarska	153	175	272	193
Latvija	117	146	137	190
Litvanija	118	189	260	247
Poljska	161	163	192	253
Slovačka	150	293	198	227
Slovenija	96	110	139	193
CEE 8	156	194	228	249

Primjedba: Podaci o kriminalu samo registrovani kriminal. Stope kriminala su predmet različitih nacionalnih zakonodavstava.
Source: UNICEF IRC *TransMONEE 2004 Database*.

Tabela 11 : Povjerenje u Parlament i druge institucije (% povjerenja)

	<i>Parlament</i>	<i>Građanski servis</i>	<i>Obrazovni sistem</i>
Republika Čehoslovačka	12.2	21.8	54.6
Estonija	27.0	40.4	73.9
Mađarska	34.0	49.6	64.3
Latvija	27.5	49.2	73.7
Litvanija	10.6	20.6	66.6
Poljska	32.8	32.6	81.2
Slovačka	42.8	38.7	76.3
Slovenija	25.3	25.3	80.3
<i>CEE 8</i>	<i>29.3</i>	<i>33.8</i>	<i>73.7</i>
Austrija	40.7	42.4	86.2
Belgija	39.1	46.1	77.9
Danska	48.6	54.9	75.0
Finska	43.7	40.9	88.8
Francuska	40.6	45.9	68.4
Germany	35.7	38.7	72.6
Grčka	29.0	20.2	37.0
Irska	31.1	59.3	86.4
Italija	34.1	33.2	53.2
Luxemburg	62.7	59.5	67.8
Norveška	55.3	37.5	73.1
Portugalija	49.2	53.6	59.8
Španija	46.4	40.5	67.6
Švedska	51.1	48.8	67.8
VELIKA BRITANIJA	35.5	45.9	66.3
<i>EU 15</i>	<i>39.1</i>	<i>41.1</i>	<i>66.8</i>
<p><i>Primjedba:</i> Ispitanici su pitani da odgovore sledeće pitanje: "Recite mi, za svako pitanje, kolio povjerenja imate u njih; je li ono veliko, dosta veliko, nije veliko, ili ga nemate?" Oni sa odgovorima "veliko" i "dosta veliko" su računati kao postojanje povjerenja.</p> <p><i>Izvor:</i> Halman (2001, pp. 187, 192. and 192).</p>			

Tabela 12: Zadovoljstvo životnim standardom (*prosjeak na skali od 1 do 10*)

<i>Zemlja</i>	1990-1993	1995-97	1999-2002
Čehoslovačka	6.37	..	7.06
Estonija	6.00	5.00	5.93
Mađarska	6.03	..	5.80
Latvija	5.70	4.90	5.27
Litvanija	6.01	4.99	5.20
Poljska	6.64	6.42	6.20
Slovačka	6.15	..	6.03
Slovenija	6.29	6.46	7.23
<i>CEE 8</i>	<i>6.40</i>	<i>6.20</i>	<i>6.20</i>
Austrija	6.51	..	8.03
Belgija	7.60	7.93	7.43
Danska	8.16	..	8.24
Finska	7.68	7.78	7.87
Francuska	6.78	..	7.01
Germany	7.22	7.22	7.42
Grčka	..	..	6.67
Irska	7.88	..	8.20
Italija	7.30	..	7.17
Luxemburg	..	..	7.81
Norveška	7.77	..	7.85
Portugalija	7.07	..	7.04
Španija	7.15	6.61	7.03
Švedska	7.97	7.77	7.64
Velika Britanija	7.49	7.46	7.40
<i>EU 15</i>	<i>7.26</i>	<i>7.24</i>	<i>7.30</i>
<p><i>Napomena:</i> Ispitanici su pitani da markiraju njihov odgovor na skali od 1 (veoma zadovoljni) do 10 (veoma nezadovoljni): "Svi su pitani kako su zadovoljni životni standardom u cjelini sada." Tipična veličina uzorka je bila oko 1,000 ispitanika po zemlji.</p>			
<p><i>Izvori:</i> <i>World Values Survey</i> and <i>European Values Survey</i>; see the following website <www.worldvaluessurvey.com>.</p>			

Tabela 13: Satisfakcija Satisfakcija sa životnim standardom: distribucija odgovora
životnim standardom: distribucija odgovora

<i>Zemlja</i>	<i>% nezadovoljni</i>	<i>% nedovoljno zadovoljni</i>	<i>% zadovoljni</i>	<i>% veoma zadovoljni</i>
Čehoslovačka	5	26	57	10
Estonija	11	35	47	6
Mađarska	11	34	45	9
Latvija	8	35	49	6
Litvanija	10	32	51	5
Poljska	9	28	50	11
Slovačka	13	33	48	6
Slovenija	2	12	65	20
<i>CEE 8</i>	<i>9</i>	<i>29</i>	<i>50</i>	<i>10</i>
<i>EU 15</i>	<i>4</i>	<i>17</i>	<i>60</i>	<i>19</i>

Primjedba: Ispitanici su pitani sledeće pitanje: "Kako ste zadovoljni sa vašim životnim standardom uopšte? Da li biste rekli da ste...?"
Izvor: Eurobarometer *Public Opinion in the Candidate Countries* survey conducted in October-November 2003; see the following website <europe.eu.int./comm/public_opinion>.

Tabela 14: Stavovi prema režimu: stari, novi i budući

<i>Zemlja</i>	<i>% za stari režim</i>	<i>% za sadašnji</i>	<i>% za pet godina</i>
Čehoslovačka	32	69	82
Estonija	55	75	79
Mađarska	58	64	81
Latvija	50	51	71
Litvanija	59	70	84
Poljska	51	51	67
Slovačka	51	51	65
Slovenija	68	69	74
<i>CEE 8</i>	<i>50</i>	<i>57</i>	<i>72</i>

Primjedba: Ispitanicu su pitani sledeće pitanje: "Ovdje je skala za rangiranje kako naš sistem vlasit radi. Plus 100, znači najbolje; minus 100, znači najgore. Gdje na skali bi stavili raniji komunistički režim / naš sadašnji system vlasti sa slobodnim izborima i sa više partija / naš sistem vlasti za pet godine u budućnosti?"
Izvor: Rose (2005, p. 17).

Tabela 15 : Istorijsko poređenje sa Austrijom (*GDP Austrije per capita = 100*)

Zemlja	1870	1913	1937	1950	1980	1989	2000
Čehoslovačka	62%	60%	91%	94%	58%	54%	43%
Mađarska	59%	61%	81%	67%	46%	42%	36%
Poljska	51%	50%	61%	66%	42%	35%	36%

Note: Čehoslovačka u 2000 je aritmetički prosjek Republike Češke i Slovačke.
Izovr: Izračunato iz baze podatka OECD praćeni od strane Maddison (2003).

Tabela 16: Vrijeme konvergencije do Zapadne Evrope (*godine*)

Zemlja	Za EU 14 100%	Za EU 14 80%
Čehoslovačka	38	21
Estonija	60	45
Mađarska	46	31
Latvija	74	59
Litvanija	68	52
Poljska	72	55
Slovačka	48	33
Slovenija	30	9
CEE 8	55	38

Napomena: EU 14 znači svi stari članovi, isključujući Luksemburg. Rezultati su bazirani na pretpostavkama realne stope rasta GDP per capita 1.74 procenata u EU 14.
Izvor: Wagner and Hlouskova (2005, p. 367).

Tabela 17: Verifikacija demokratske alternative (*% o tome šta je bolje*)

	Komunistički	Vojni	Diktatorski
Čehoslovačka	18	1	13
Estonija	8	2	40
Mađarska	17	2	17
Latvija	7	4	38
Litvanija	14	5	40
Poljska	23	6	33
Slovačka	30	3	25
Slovenija	23	6	27
CEE 8	21	4	29

Napomena: Ispitanici su pitani sledeće: "Naš sadašnji sistem upravljanja nije jedini koji ova zemlja ima. Neki ljudi kažu da bi bilo bolje ako bi vlast bila drugačija. Šta vi mislite? Mi bi trebali da se vratimo komunističkom vladanju. Vojska bi trebala da upravlja zemljom. Najbolje je da ima jak lider koji može brzo da odlučuje o svemu."
Izvor: Rose (2002, p. 10).

Napomene

^I Postoji nekoliko dokumenata koji su dobili saglasnost od Evropske Unije da ocijene stanje u zemljama kandida-tima. Upravo pred njihov prijem publikacija je nazvana *Comprehensive Monitoring Report* (European Commission, 2004) Dobro razumijevanje ove teme pomažu godiš-nji izvještaji Transition Reports of the European Bank for Reconstruction and Development (vidi npr. EBRD, 2002). Pominjem i neka nedavna izdanja akademskih autora koje eksperti često citiraju: Campos and Coricelli (2002), Csa-ba (2005), Kolodko (2000), Kornai (2000), Roland (2000), Stiglitz (1999) and Svejnar (2002).

^{II} Nije u mom maniru da predlažem definiciju termina "Zapadna civilizacija", ili da nabrajam njene karakteristi-ke i ocrtavam njene granice. Služim se ovim terminom samo sugestivno. Pošto ne pripada temi moje analize, to ću pitanje ostaviti otvorenim, izvan oblasti koja se često pominje kao "Zapadna civilizacija", a tumačenja istaknuta u ovom istraživanju su se već pojavila ili će se pojaviti u budućnosti. Istorijsko širenje kapitalističke ekonomije su prvenstveno istakle različite marksističke i neomarksističke škole (vidi npr. Brenner, 1976 i literaturu o tzv. "Bren-ner debatama"). Druge struje istorijske nauke kao npr. predstavnici francuske škole *Annales* takođe priznaju na-vedenu tendenciju kao značajnu. Posebno ističem radove Fernanda Broudela (1972³, 1992) kao i pisma Immanuela Wallerstein's (1974, 1979), u kojima je on objedinio ideje Broudela s dobijenim podacima neomarksističkih škola.

^{III} U nekim od mojih drugih radova, kao što je Socija-listički sistem (1992), pokušavao sam da dam koncizniju definiciju. Meni ovdje odgovara slobodniji opis "kapitalizma", onaj koji je dovoljan da obuhvati i druge karakteristi-ke i onemogućiti konceptualne debate.

^{IV} Pogledajte sledeća reprezentativna izdanja koja se tiču problema periodizacije, posebno teme s početka i kraja Srednjeg vijeka: Middle Ages: Marc Bloch (1989), Jacques Le Goff (1982), Henri Pirenne (1937) i Peter Ra-eds (2001). Zahvalan sam Gábor Klaniczay koji mi je po-mogao da dobijem podatke o besjedi teoretičara na ovu temu. Njegov članak iz 2001. daje svestran pregled litera-ture napisane na temu Srednjeg vijeka i Savremenog doba. U jednom intervjuu iz 1990. veoma poznati britanski isto-ričar Peter Burke je izjavio: "Nema saglasnosti oko toga kada počinje Moderno doba". Možda su savremeni eko-nomisti i naučnici drugih društvenih nauka veoma blizu događajima i iz tog razloga se možemo lako dogovoriti o jednoj stvari: pad Berlinskog zida se smatra početkom no-vog perioda u ovoj oblasti. Ili, moguće je da postoji veliki stepen jednorodnosti i sinhronizacije u događajima, veći nego u bilo kojem ranijem periodu istorije.

^V Luksembureg i Zapadna Njemačka su isključeni iz tabele zbog odsustva podataka.

^{VI} Želim da istaknem nekoliko radova iz bogate litera-ture: Haggard and Kaufman (2005), Huntington (1991), O'Donnel, Schmitter, and Whitehead (1988), and Pr-zeworski (1991).

^{VII} Vidi npr. Offe (1996) i McFaul (2002).

^{VIII} Schumpeter (1942) je uveo ovaj kriterijum proce-dure osvajanja i gubljenja vlasti u filozofiju političke filo-zofije. Tu njegovu interpretaciju sam izmijenio u mojoj studiji iz 1998. o promjenama u postsocijalističkom reži-mu, gdje sam istakao zamjenu vlade zasnovanu na rezul-tatima parlamentarnih izbora kao faktički dobar test za primjenu. U svojoj knjizi Susan Rose-Ackerman (2005) je precizno kopirala proceduralni prilaz kao tzv. "minimali-stičku" interpretaciju demokratije. O interpretaciji demo-kratije vidi takođe : Dahl (1971) i dodatno Schmitter and Karl (1991).

^{IX} O povezanosti demokratije i kapitalizma razvilo se nekoliko veoma protivrječnih viđenja u toku dužeg vremena. Po mom mišljenju, najubjedljiviji je stav da je kapitalizam potreban ali ne i dovoljan uslov demokratije. Među klasičnim razmatranjima ove teme Hayek (1944) se složio s ovom tvrdnjom, dok je Schumpeter (1942) mislio da bi demokratija mogla da se razvija i bez kapitalizma. Vidi u vezi s ovim takođe u: Rueschemeyer, Stephens i Stephens (1992) i Usher (1981).

^X Ponavljam da su moje ideje o glavnom pravcu ograničene "Zapadnom civilizacijom". Ne pokušavam da ovaj termin mehanički primijenim prema drugim civilizacija-ma. Ova komparativna analiza se nalazi izvan mogućno-stu ove savremene studije.

^{XI} Tako glasi najpoznatiji rad Polanya Velika transfor-macija (1962).

^{XII} Ma koliko bila karakteristična primjena osobine 5 u Sovjetskom Savezu, revolucionarni preobražaj se nije dogodio po naredbi stranih okupatora, nego su ga inicirale unutrašnje političke strukture. U Istočnoj Evropi je bila druga situacija, jer se volja SSSR pokazala kao ključna vlast. Niko nije mogao da odbaci te naredbe zbog prisus-tva sovjetskih vojnih okupacionih snaga.

^{XIII} TV i mobilni telefoni su izuzetak, a oboje se nalaze u širokoj upotrebi.

^{XIV} Neke mađarske analize pokazuju veće nejednako-sti nego one u tabeli 6 (vidi takođe npr. Tóth 2004).

^{XV} Podaci u tabeli 12 i 13 su iz različitih izvora, ba-zirani na različitim prikazima. Bez obzira na dvije vrste prilaza, karakteristične razlike među oblastima su savim bliske jedna drugoj.

^{XVI} Albert O. Hirschman (1982) je ukazao da je razo-čarenje dio ljudskog stanja. On se poziva na Kanta, koji tvrdi: "Čak aako poklonite čovjeku sve što želi, svejedno, u datom trenutku će on osjećati da to sve nije sve (See Ka-ramzin, 2003, pp. 40). Naročito građani Zapadne civiliza-cije osjećaju državu kad god je u njoj prisutna nezasitost i samoobmana. U našem slučaju, to opšte raspoloženje je bilo dalje pojačano rastrojstvom, koje osjećaju zbog ne-ostvarenih posebnih očekivanja koja su pratila tranziciju pri prelasku iz socijalizma.

^{XVII} Ovaj spisak isključuje informacije koje su upo-trebljene ekskluzivno kao statistički izvori za tabele, ako izvor nije objavljeni članak ili knjiga.

Literatura^{xvii}

Bloch, M. (1989) [1939] *Feudal Society* (London: Routledge)

Braudel, F. (1972-1973) [1949] *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (New York: Harper and Row)

Braudel, F. (1992) [1969-1979] *Civilization and Capitalism, 15th-18th century. I-III.; I. The Structures of Everyday Life; II. The Wheels of Commerce; III. The Perspective of the World* (Berkeley: University of California Press)

Brenner, R. (1976) 'Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe', *Past and Present*, 70, pp. 30-75

Burke, P. (1990) 'Interview Conducted by Karl Vocelka and Markus Reisenleitner' <http://www.univie.ac.at/Neuzeit/gburke.htm>

Campos, N. F. and Coricelli, F. (2002) 'Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should', *Journal of Economic Literature*, 40(3) (September), pp. 793-836

Csaba, L. (2005) *The New Political Economy of Emerging Europe* (Budapest: Akadémiai)

Dahl, R. A. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press)

European Bank for Reconstruction and Development (2002) *Transition Report* (London: EBRD)

European Commission (2003) *Comprehensive Monitoring Report of the European Commission of 5 November 2003 on the State of Preparedness for EU Membership of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia*, 675 final (Brussels: European Union)

Haggard, S. and Kaufman, R. R. (2005) *The Political Economy of Democratic Transitions* (Princeton: Princeton University Press)

Hayek, F. von (1944) *Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press)

Halman, L. (2001) *The European Values Study: A Third Wave*, Tilburg: EVS, WORC, pp. 170

Hirschman, A. O. (1982) *Shifting Involvements* (Princeton: Princeton University Press)

Huntington, S. P. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*

(Norman: University of Oklahoma Press)

Karamzin, N. M. (2003) [1789-1790] *Letters of a Russian Traveller* (Oxford: Voltaire Foundation)

Klaniczay, G. (2001) 'The Middle Ages' in Smelser, N. J. and Baltes, P. B. (ed.) *International Encyclopaedia of the Social & Behavioral Sciences* (Amsterdam: Elsevier)

Kolodko, G. (2000) *From Shock to Therapy: The Political Economy of Post-socialist Transformation* (Oxford: Oxford University Press)

Kornai, J. (1980) *Economics of Shortage* (Amsterdam, New York: North-Holland Pub. Co.).

Kornai, J. (1992) *The Socialist System* (Princeton - Oxford: Princeton University Press - Oxford University Press)

Kornai, J. (1998) *From Socialism to Capitalism: What is Meant by the 'Change of System'* (London: Social Market Foundation)

Kornai, J. (2000) 'Ten Years After 'The Road to a Free Economy'', The Author Self-Evaluation', in Pleskovic, B. and Stern, N. (ed.), *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000* (Washington, DC: The World Bank)

Le Goff, J. (1982) [1977] *Time, Work, & Culture in the Middle Ages* (Chicago: University of Chicago Press)

Maddison, A. (2003) *The World Economy: Historical Statistics* (Paris: OECD, Development Centre Studies)

McFaul, M. (2002) 'The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship', *World Politics*, 54, pp. 212-244.

O'Donnell, G. A., Schmitter P. C. and Whitehead, L. (1988) *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)

Offe, C. (1996) *Varieties of Transition: the East European and East German Experience* (Cambridge, MA: Polity Press)

Pirenne, H. (1937) [1933] *Economic and Social History of Medieval Europe*, (New York: Harcourt, Brace and World Inc.)

Polányi, K. (1962) [1944] *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Paperback)

Przeworski, A. (1991) *Democracy and the Market* (Cambridge: Cambridge University Press)

- Raeds, P. (2001) 'When Were the Middle Ages?' in Sogner, S. (ed.), *Making Sense of Global History, The 19th International Congress of the Historical Sciences Oslo 2000 Commemorative Volume* (Oslo)
- Roland, G. (2000) *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms* (Cambridge, Mass: MIT Press)
- Rose, R. (2002) *A Bottom Up Evaluation of Enlargement Countries: New Europe Barometer 1* (Glasgow: Centre for the Study of Public Policy)
- Rose, R. (2005) *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004* (Glasgow: Centre for the Study of Public Policy)
- Rose-Ackerman, S. (2005) *From Elections to Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Ruesschemeyer, D., Stephens, E. H. and Stephens, J. D. (1992) *Capitalist Development and Democracy* (Cambridge: Polity Press)
- Sanfey, P. and Teksoz, U. (2005) 'Does Transition Make You Happy?' EBRD Working Paper No. 91 (London: European Bank for Reconstruction and Development)
- Schmitter, P. C. and Karl, T. L. (1991) 'What Democracy Is ... And Is Not', *Journal of Democracy*, 2(3), pp. 76-88
- Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper and Brothers)
- Stiglitz, J. (1999) 'Whither Reform?' *Annual Bank Conference on Development Economics* (Washington, DC: World Bank)
- Svejnár, J. (2002) 'Transition Economies: Performance and Challenges', *The Journal of Economic Perspectives*, 16(1) (Winter), pp. 3-28
- Tilly, C. (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russel Sage Foundation
- Tóth, I. Gy. (2004) 'Income composition and inequalities 1987-2003' in Kolosi, T., Tóth, I. Gy. and Vukovich, Gy. (ed.) *Social Report 2004* (Budapest: TÁRKI)
- Usher, D. (1981) *The Economic Prerequisite to Democracy* (Oxford: Basil Blackwell)
- Wagner, M. and Hlouskova, J. (2005) 'CEEC Growth Projections: Certainly Necessary and Necessarily Uncertain', *Economics of Transition*, 13(2), pp. 341-372
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press)
- Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press)

*Prevod s engleskog:
Rada Radović i Rade Jovović*